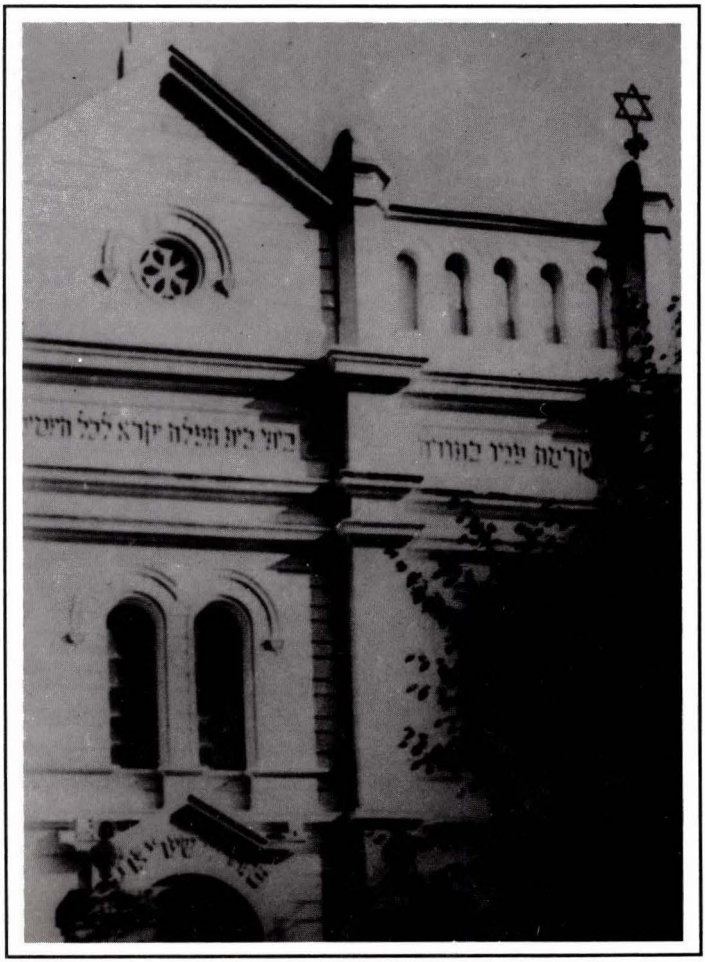
Jovanka Dražić

JEVREJI U MITROVICI

JOVANKA DRAŽIĆ

JEVREJI U MITROVICI

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

SREMSKA MITROVICA, 1998.

Izdavač
Kulturno-prosvetna zajednica
Sremske Mitrovice
Projekat "Ja volim Mitrovicu"

Za izdavača
Vesna Spasojević

Urednik
Dušan Poznanović

Recenzenti
Pavle Šosberger
Radomir Prica

Lektor
Mr Živko Popov

Prevod rezimea
Ana Vasić

Fotografije
Nemanja Maksić

Na koricama
Detalj sa mitrovačke sinagoge

PREDGOVOR

Dosadašnje proučavanje prošlosti grada Sremske Mitrovice nije obuhvatalo i sistematsko istraživanje manjih etničkih grupa koje su se ovde nastanjivale poslednjih vekova. Na sastav stanovništva u ovoj oblasti uticali su značajniji ekonomski i politički migracioni pokreti u Evropi, kao i administrativne i teritorijalne promene u Habzburškoj monarhiji i kasnije, u novostvorenim državama posle Prvog svetskog rata.

Prema rezultatima popisa stanovništva Mitrovice vršenih tokom XIX i u prvoj polovini XX veka, vidi se da su u ovom gradu živeli, pored Srba i Hrvata kao većinskog stanovništva, još i Nemci, Česi, Slovaci, Rusini, Mađari, Jevreji, Rusi, Poljaci i drugi. Pripadnici tih naroda ostavili su manjeg ili većeg traga o svom boravku - o svojoj delatnosti i svojoj kulturi. Arhivska građa, materijalna kultura, toponimi, prezimena i još živi potomci nekih od tih doseljenika, putokaz su za izučavanje svih etničkih grupacija koje su se ovde duže zadržale.

Do sada je objavljeno nekoliko kraćih radova o Rusinima, a ovaj rad je pokušaj da se bar delimično rasvetli prisustvo Jevreja u Mitrovici.

Kratak period od oko osamdeset godina neprekidnog postojanja veće jevrejske zajednice u ovom mestu, prekinut je početkom Drugog svetskog rata. Tako se njihov tek stabilizovan život, kao ravnopravnih građana Sremske Mitrovice, kada se već druga generacija nekih poznatih porodica adaptirala i odlučila da ostane ovde, završio masovnim odvođenjem Jevreja u nacističke logore. Nestale su cele porodice, a oni retki preživeli, koji su se nakratko vratili posle rata, ubrzo su se odselili, uglavnom u Izrael.

Odlaskom i ovih poslednjih mitrovačkih Jevreja izgubljena je mogućnost anketnih istraživanja o njihovom svakodnevnom životu, običajima, religiji. Nikada nisu pronađeni neki predmeti verskog karaktera (molitvenici, molitveni šalovi, svećnjaci, činije, vezeni pokrivači), jer je sav inventar iz porušene sinagoge i iz jevrejskih kuća opljačkan ili uništen u ratu. Ostalo je samo malo groblje, kao svedok nekadašnjeg postojanja jevrejske zajednice u ovom gradu.

Sačuvana pisana građa za proučavanje života Jevreja u Mitrovici je veoma oskudna i zato nije korišćena selektivno: u ovom radu je objavljeno gotovo sve što se moglo pronaći od arhivskih dokumenata, novinskih članaka, fotografija i izjava preživelih članova mitrovačkih jevrejskih porodica, koje su davali po završetku rata. Akcenat je bio na tome da se otkrije što više imena Jevreja koji su ovde živeli, njihova zanimanja, rodbinske veze i njihove sudbine tokom rata 1941/45. godine, što može poslužiti za neka kasnija analitička istraživanja.

Kao osnova celog rada korišćen je rukopis gospodina Eduarda Flajšmana, veoma dragocen izvor informacija o Jevrejskoj veroispovednoj opštini u Mitrovici i potvrda svega onoga što je bilo moguće pronaći danas.

Ovom prilikom se još jednom zahvaljujem na pomoći nekadašnjim pripadnicima mitrovačke jevrejske zajednice - gospođi Emiliji Pavković i gospodi Eduardu Flajšmanu i Josipu Morgenšternu. Nadam se da je njihova višegodišnja podrška i želja da, uprkos preprekama, zajednički dođemo do što više podataka, na kraju ipak donela rezultate.

Posebnu zahvalnost dugujem Istorijskom arhivu "Srem", Muzeju Srema, Matičnoj službi Odeljenja za opšte poslove Skupštine opštine Sremska Mitrovica i Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, što su mi ustupili na korišćenje svu građu vezanu za Jevreje u Mitrovici. Zahvaljujem se gospodinu Pavlu Šosbergeru i svim ostalim saradnicima koji su, makar i malom pomoći, doprineli da se ovaj rad objavi.

J. D.

UVOD

Period masovnijeg doseljavanja Jevreja u Mitrovicu započeo je u drugoj polovini XIX veka, u vreme rasformiranja austrijske Vojne granice, na čijoj se teritoriji grad tada nalazio.

Nema mnogo podataka o ranijem boravku Jevreja u ovom mestu, ali sva istraživanja, posebno arheološka, upućuju na zaključak da je Jevreja na Balkanu bilo već od I veka naše ere, pa se može pretpostaviti da ih je u manjem broju bilo i u antičkom Sirmijumu (današnjoj Sremskoj Mitrovici)[1]. Postoji mogućnost da su, zajedno sa Dubrovčanima i ostalim trgovcima iz dalekih krajeva, u srednjovekovni Civitas Sancti Demetrii (XIV vek) stizali i Jevreji. Tada je Mitrovica bila trgovačko središte i važna stanica na putu za Budim[2]. U drugoj polovini XVI veka, za vreme turske vladavine, Mitrovica je bila najveće i najrazvijenije muslimansko naselje u Sremu[3], što je podrazumevalo i boravak jevrejskih trgovaca - turskih podanika. Godine 1718. grad je ušao u sastav Habzburške monarhije, a od 1745. je bio uključen u Sremsku vojnu granicu[4]. Trgovci iz dva velika carstva, austrijskog i turskog, (među kojima je, prema istorijskim izvorima, bilo i Jevreja), kao snabdevači vojske i stanovništva zaustavljali su se i u ovom pograničnom mestu. Tada vlasti još uvek nisu dozvoljavale Jevrejima stalno naseljavanje u području Vojne granice. To je razlog što se veći broj Jevreja ovde javlja relativno kasno u odnosu na druga mesta u Vojvodini.

U prvoj polovini XVIII veka stalno naseljeni Jevreji u Sremu pominju se u Petrovaradinu i Zemunu, poneki u Vukovaru i Šidu, ali se oni kreću po celom Sremu kao putujući trgovci - torbari, uglavnom vešto izbegavajući mnoge zabrane i zakonska ograničenja kojima su tada bili izloženi[5]. Da su morali prolaziti kroz Mitrovicu svedoče podaci iz knjige

carinarnice u Mitrovici, gde su zabeleženi neki od njih: Jevrejin Baruh iz Vukovara[6], šidski Jevreji Avram i David[7], Jakob Hiršl iz Petrovaradina[8]. Najviše su se bavili trgovinom kožama, tekstilom, starim krpama, šišarkama, kasnije sitničarskom robom, duvanom, starim gvožđem, vinom, žitom. Za torbarsku trgovinu posebno je bilo privlačno seosko tržište, koje su Jevreji snabdevali finijom robom (lan, pamuk, svila). Zanimljiv je podatak da su seoske žene ponekad sekle kosu i prodavale je trgovcima Jevrejima za svilene marame, pamučne čaršave i slično[9]. Tek krajem XVIII i početkom XIX veka Jevreji se ovde pominju kao zanatlije (zlatari, krojači) i kao zakupci svilara, pecara rakije ili zakupci krčmi, naročito po selima.

U prvoj polovini XIX veka, za Mitrovicu su vezani neki Jevreji koji nisu bili stalno naseljeni u gradu, ali su imali poslovne veze sa ovdašnjim zanatlijama i trgovcima. Godine 1835. Slavonska generalna komanda dozvolila je novosadskom kožaru Marku Šajnbergeru da, uprkos pritužbama domaćih kožara, isporučuje svoju robu jednom mesečno mitrovačkim obućarima, jer je bila bolja i jeftinija[10]. Drugom prilikom, 1837. godine, vlasti su odbile molbu Konstantina Frušića, trgovca iz Mitrovice, da za prikupljanje starih krpa, potrebnih za industriju papira, angažuje Jevreje. Ista molba odbijena je i mitrovačkom trgovcu Kosti Jovanoviću, uprkos njegovom obrazloženju da je već iznajmio Jevreje i da prema njima ima ugovorne obaveze[11]. Obrazloženje vlasti je bilo da je u Vojnoj granici Jevrejima zabranjeno prikupljanje krpa, zbog mogućnosti torbarenja i krijumčarenja druge robe.

Sva ograničenja i zabrane, na koje su nailazili Jevreji u to vreme, donekle su ublaženi od 1846. godine, kada je ukinuto plaćanje takse tolerancije[12]. Oslobađanje od ovog teškog nameta, koji je uvela carica Marija Terezija još 1744. godine, značajno je za brže useljavanje Jevreja u Srem i njihovo lakše uključivanje u život novih sredina. U Sremskoj županiji, na primer, godine 1847. ima 325 Jevreja (najviše u Vukovarskom srezu)[13], dok ih je u Zemunu iste godine zabeleženo 269, mada nisu svi bili privilegovani[14]. U nekim fruškogorskim selima

blizu Mitrovice tada su popisane porodice Rozenberg (Manđelos), Kraus (Čalma), Cigler (Ležimir), Štern (Divoš)[15].

Svoj relativno dobar položaj u Sremu polovinom XIX veka Jevreji su doveli u pitanje kada su revolucionarne 1848/49. godine stali na stranu Mađara. Srbi su ih tada optuživali da su špijuni i najveći neprijatelji, i tražili od srpskog Okružnog odbora u Mitrovici da im se ponovo zabrani pravo na naseljavanje i bavljenje trgovinom[16]. Poraz mađarske revolucije i uvođenje apsolutizma u Austriji doneli su Jevrejima nove teškoće i gubljenje nekih već ostvarenih prava, koja su ponovo počeli sticati tek posle sloma Bahovog apsolutizma, 1860. godine. (Iz jednog popisa stanovništva 1860. godine saznajemo broj Jevreja po nekim mestima u Sremu: Ruma - 54, Erdevik - 31, Šid - 27, Irig -18, Inđija - 7)[17].

Punu ravnopravnost sa ostalim građanima - slobodu naseljavanja, bavljenje svim zanimanjima, pravo posedovanja nekretnina, itd. - zvanično su dobili Zakonom o emancipaciji Jevreja u Ugarskoj, koji je proglašen 1867. godine[18]. Međutim, u Vojnoj granici i u samoj Mitrovici, u kojoj je bio štab Petrovaradinske regimente, nije odmah došlo do nekih većih promena u odnosu prema Jevrejima. Oko 1870. godine, prema jednom izvoru, na području Regimente (pored Mitrovice obuhvatala još 60 naselja), od 80.018 stanovnika ima samo 169 stalno naseljenih Izraelićana[19]. Razvojačenje granice je počelo od 1871. godine odlukom cara Franje Josifa, tako da se Mitrovica postepeno oslobađala stroge vojne uprave i postajala slobodni trgovački, zanatski i industrijski centar. Tada više nisu važile ni zabrane doseljavanja Jevreja i njihov broj se povećavao, mada ni po jednom popisu jevrejska zajednica u ovom gradu nije imala više od nekoliko stotina članova.

DOSELJAVANJE I ŽIVOT JEVREJA U MITROVICI U DRUGOJ POLOVINI XIX I PRVOJ POLOVINI XX VEKA

Nastojanje austrijskih vlasti da potpuno zabrane, ili bar ograniče naseljavanje Jevreja u Vojnoj granici, nije sprečilo neke uporne jevrejske trgovce da steknu privilegije i zadrže se duže u ovom gradu. Tako u popisima stanovništva osamdesetih godina XVIII veka nailazimo na prvog stalno naseljenog Jevrejina u Mitrovici. To je trgovac DAVID LEVI (LÖVI), sa kućom pod rednim brojem 105[20]. Nešto kasnije, iz poreskog popisa građana u mitrovačkom komunitetu za 1785/86. godinu, saznajemo da je on plaćao godišnje jednu forintu poreza na kuću, a na sebe dve forinte zaštitnog poreza[21]. Sledeći mitrovački Jevrejin sa čijim imenom se susrećemo u arhivskim dokumentima je zakupac (kontrahent) svilarstva BERNHARD LIHTENŠTAJN (LICHTENSTEIN), koji je 1823. godine dao značajan dobrovoljni prilog od 30 forinti, a 1827. godine još 10 forinti u srebru za gradnju bolnice u Mitrovici[22].

Iako se veći broj Jevreja naselio u Mitrovici tek posle 1870. godine, što su omogućile izmenjene administrativne i ekonomske prilike, na imena nekih nama poznatih trgovaca i zanatlija nailazimo u sačuvanim dokumentima i koju godinu ranije. Između 1865. i 1870. godine ovde se pominju porodice: BUHBINDER, FIŠER, VIGENFELD, KAJZER, KON, ŠRAJBER, KRAUS, MENCL, BRAJNER, HIRT...[23] Zanimljiv podatak, koji potvrđuje da je ovde već bilo Jevreja sedamdesetih godina XIX veka, nalazi se u Spomenici mitrovačke Srpske građanske čitaonice iz 1926. godine, gde se u Glavi 9. kaže:

> "U Odborskoj sednici od 9. januara 1869. godine prijavljeno je kako se mnogi od naseljenih ovde Jevreja prijaviše, da žele za članove zadruge Čitaoničke upisati se, ali je ta prijava ostavljena za Glavnu

skupštinu. Ta je prijava doista i došla u njoj na pretres (4. januara 1870.), pa je rešeno: Ne primati ih za sada, dok delom ne posvedoče, da su zaista svaka poverenja zaslužili. I tek u Glavnoj Skupštini od 1. januara 1893. izjavljuje predsednik Adam V. Dragutinović na pitanje Maše Panajotovića: Može li Izraelićanin (Jevrejin) biti članom društvenim? - da može"[24].

U poslednje tri decenije XIX veka broj stanovnika u Mitrovici se udvostručio (godine 1870. ima oko 6.000, a 1902. godine već 11.518 stanovnika)[25]. Za 1888. godinu zabeleženo je da u gradu ima 108 trgovina svakovrsnom robom iz mnogih zemalja, registrovano je 347 raznih zanatlija, u njemu se održavaju živopisni vašari...[26] Sve je to pogodovalo doseljavanju Jevreja, čije je osnovno zanimanje i ovde bilo trgovina.

Mitrovački Jevreji su pripadali evropskoj grupi Aškenaza, što znači da su bili nemačkog porekla (hebrejski Aškenaz: Nemačka). Španski Jevreji - Sefardi ovde nisu registrovani. Aškenazi su se u Mitrovicu doseljavali iz srednje i istočne Evrope, najviše iz Mađarske (Kapošvar, Mohač, Bonjihad, Šikloš, Baja), iz Poljske i Češke, zatim iz Slavonije, Bačke (Novi Sad, Bačka Palanka, Subotica, Sivac) i Srema, tj. iz onih mesta u Sremu u kojima su se, zbog pogodnijih uslova, naselili nešto ranije.

Od 1870. godine, pa do kraja XIX veka, pored već pomenutih, u Mitrovici su zabeležena i ova jevrejska prezimena: FRIDMAN, GOLDŠMIT, PESING, DOJČ, MANDL, ALT, FLAJŠMAN, MORGENŠTERN, FERSTNER, ROTMILER, FRAJND, FILINGER, LEDERER, ŠVICER, ROZENBERG, BUHVALD, NOJMAN...[27] Članovi ovih porodica su uglavnom ostali da žive u Mitrovici i u prvoj polovini XX veka. Neka prezimena, koja se takođe javljaju osamdesetih i devedesetih godina XIX veka, kao što su Kaufman, Gruber, Silberberg, Bihalji, Kelert, Breslauer, Baumgarten, Goldštajn, itd, gube se do prvih godina XX veka. Verovatno su to bili trgovci koji nisu našli interes da ostanu u ovom gradu i, mada retko, državni službenici koji su odlazili na nove dužnosti.

U prvoj polovini XX veka doseljavaju se još neke porodice: VAJS, ADLER, BRAJER, RESLER, HUBERT, GROS, LEVI, GERTNER, SKALICKI, KOVAČ, POLAK. Na kratko se pojavljuju i prezimena Rozenbaum, Višik, Volner, Skopal, Rajh, Šreger, Šubert, Vesl...[28]

Matične knjige rođenih, venčanih i umrlih vođene su u Mitrovici, i to zajedno za sva mesta u Sremu koja su pripadala Mitrovačkom rabinatu (Laćarak, Martinci, Grk, Jazak, Čalma, Šašinci, Rača, Bosut, Grgurevci, Ležimir, Šuljam, Kuzmin, Manđelos i dr.). Iz njih saznajemo da su rodbinske veze među Jevrejima iz tih mesta bile česte i da su njihovi umrli pretežno sahranjivani na jevrejskom groblju u Mitrovici.

Iz protokola venčanih vidimo da je u periodu između 1880. i 1900. godine sklopljeno samo 28 brakova, od čega 16 u Mitrovici, 7 u Martincima, 3 u Laćarku, 1 u Pećincima i 1 u Kukujevcima.

Od 1870. do 1900. godine rađalo se u Mitrovici prosečno petoro do šestoro jevrejske dece godišnje. Posle Prvog svetskog rata i taj broj se smanjio, da bi se od 1930. do 1940. godine rađalo jedno (ili nijedno) jevrejsko dete za godinu dana. Od naseljavanja Jevreja u Mitrovici 1870. godine, pa do njihovog gotovo potpunog uništenja za vreme Drugog svetskog rata, broj novorođene dece se kretao ovako:

godina	1871.	1882.	1890.	1900.	1910.	1920.	1930.	1940.
dece	6	11	3	6	5	2	-	-

Iako se u popisima stanovništva Jevreji u Mitrovici, radi malog broja, često vode pod "ostali", moguće je zaključiti da ih je u ovom gradu najviše bilo početkom XX veka, što znači preko 200 članova zajednice. Taj broj se kasnije, između dva svetska rata, stabilizovao na 100-150 članova. Neke stare porodice su se ugasile, neki su odlazili na dalje školovanje ili radi boljih poslova, a novopridošlih nije nikada bilo toliko da bi mogli bitno izmeniti brojno stanje.

Statistički podaci, do kojih je bilo moguće doći, pokazuju kako se kretao broj mitrovačkih Jevreja u XX veku, do Drugog svetskog rata:

GODINA	BROJ	IZVOR
1900	296	Refereat Eduarda Flajšmana, Tel Aviv, 1983.
1910	268	Refereat Eduarda Flajšmana, Tel Aviv,1983.
1921	141	Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. Sarajevo 1935.
1927/28	158	Jevrejski almanah, Vršac, god. 1927/28.
1928/29	134	Jevrejski almanah, Vršac, god. 1928/29.
1929/30	132	Jevrejski almanah, Vršac, god. 1929/30.
1935/36	134	Jevrejski narodni kalendar, Beograd, god. 1935/36, str. 187.
1937/38	129	Jevrejski narodni kalendar, Beograd, god. 1937/38, str. 159.
1939/40	116	Jevrejski narodni kalendar, Beograd, god. 1939/40, str. 156.

Zanimanja mitrovačkih Jevreja

Među Jevrejima doseljenim u Mitrovicu krajem XIX veka, kao i među onima koji su došli u prvoj polovini XX veka, uvek je bilo najviše trgovaca. Da su u privredi države učestvovali pretežno kao trgovci pokazuju i statistički podaci iz 1910. godine, po kojima se vidi da u Sremskoj županiji, od 1.225 radno aktivnih Jevreja njih 702 su trgovci, 286 zanatlije, itd[29].

Pregledom registara trgovaca i obrtničkih knjiga Gradskog poglavarstva u Mitrovici, kao i matičnih knjiga rođenih, venčanih i umrlih, bilo je moguće doći do imena većine mitrovačkih Jevreja i do podataka o vrsti delatnosti kojom su se bavili. U drugoj polovini XIX veka najviše njih je prijavljivalo

sitničarsku trgovinu i trgovinu mešovitom robom, što je zadovoljavalo potrebe i Mitrovčana i stanovnika obližnjih sela. Prodavali su namirnice, zatim posuđe, marame, konac i razne druge sitne potrepštine, da bi postepeno počeli otvarati specijalizovane trgovine manufakturnom robom, kožom, galanterijom. Pojavljuju se i trgovci gvožđem, zemaljskim proizvodima, živinom i jajima, staklom i porcelanom, nameštajem, konfekcijom. Roba je dovožena iz mnogih krajeva Monarhije, naročito iz Beča i Pešte.

Neki Jevreji su decenijama bili među najjačim trgovcima u Mitrovici i tu, pre svih, treba pomenuti kožarskog trgovca Josipa Flajšmana. Dobro su poslovali Herman i Isidor Pesing, Salamon Buhvald, Arnold i Adolf Rozenberg i neki drugi. Imena uspešnijih jevrejskih trgovaca su se često pojavljivala u lokalnoj štampi, u listovima "Srbija" i "Srem", gde su objavljivali reklame, porodične vesti, kao i novogodišnje i božićne čestitke svojim mušterijama[30].

Radnje mitrovačkih Jevreja su bile uglavnom u centru grada, na Žitnoj pijaci, na Trgu Ćire Milekića, u Zanatlijskoj i drugim okolnim ulicama, a mnogi su tu imali i svoje kuće. Danas sa sigurnošću znamo samo da je Josip Flajšman 1911. godine kupio zemljište na trgu Žitna pijaca i da je tu podigao kuću sa dva lokala - levo je bila trgovina kožom, a desno firma"Aurum".

Trgovinom na veliko i izvozom žita bavili su se Isidor Polak, Arnold Rozenberg, Hajnrih Resler (svi članovi firme "Mesarović i Resler d.d." - trgovina zemaljskim i mlinskim proizvodima). Istom vrstom trgovine bavio se i Zigmund (Žiga) Hubert.

Subotička jevrejska familija Hartman imala je u Mitrovici svoju filijalu za kupovinu peradi i jaja[31]. Pripremljeno meso su izvozili čak u Englesku. U nešto manjem obimu ovim poslom su se bavili mitrovački trgovci Jene Ferstner i Oskar Fišer.

U Mitrovici nije nikad bilo mnogo Jevreja koji su se bavili zanatima. Među najstarije svakako spadaju krojači

Simon Kajzer i Moric Goldšmit, zatim zlatar i sajdžija Eduard Filinger i drugi[32]. U XX veku zabeleženo je nekoliko obućara, krojača, stolara, zidara, molera.

U periodu između dva svetska rata u ovom gradu je bila značajnije razvijena jedino drvna industrija, pa tako među Jevrejima nisu registrovani, sem u jednom slučaju, vlasnici fabrika. Poznato je samo da je porodica Pesing kratko vreme (između 1920 - 1922. godine) posedovala fabriku nameštaja [33], što potvrđuje i reklama u mitrovačkom listu "Srbija", iz 1921. godine. Podružnice ove fabrike, pod nazivom "Domus", bile su u Beogradu (filijalu je vodio Žak Pesing) i u Novom Sadu (vlasnik Bernat Pesing)[34]. Inače, Bernat Pesing je u Knjizi udruženja zanatlija u Mitrovici godine 1924. prijavljen kao stolar[35]. Za drvnu industriju je bio vezan i Julije Kon, kao direktor "Mitrovačke paropile d.d." tridesetih godina ovog veka. U vreme velikih štrajkova radnika, pod pritiskom Radničke komore, započeo je 1933. godine reorganizaciju rada u toj velikoj fabrici, što je prekinuto i odgođeno njegovom iznenadnom smrću, marta 1934. godine[36]. Činovnik iste fabrike bio je i Teodor Furman, koji je pred Drugi svetski rat stajao na čelu reaktiviranog cionističkog pokreta u gradu. (Do 1941. godine najveće drvno preduzeće "Mitrovačka parna pilana, tvornica šperploča i furnira" nalazila se u rukama budimpeštanskih Jevreja Imre Špica i Đure Saboa, međutim, oni nisu bili poreklom iz mitrovačkih porodica)[37].

Od manjih preduzeća bila je poznata hemijska laboratorija "Aurum" - Zavod za lučbu i legiranje dragih kovina - vlasništvo porodica Frankfurter i Flajšman. Oni su prerađivali zlato i platinu za zubotehničke svrhe, a pravili su i srebrni nitrat za potrebe medicine i za fabriku ogledala[38].

Osim trgovaca, zanatlija i ponekog državnog službenika, u imućnijim mitrovačkim jevrejskim porodicama se vremenom školuju i prvi lekari, pravnici, inženjeri, farmaceuti. Ovi stručnjaci su premeštani u Mitrovicu i iz drugih mesta, kao što je to slučaj sa lekarom dr Josipom Rozencvajgom. Nakon službo-

vanja u Vukovaru i Rumi, on se 1901. godine sa porodicom doselio u Mitrovicu, gde je ostao više od deset godina[39].

Spisak mitrovačkih Jevreja prema zanimanjima [40]

Trgovci:

1. BREINER DAVID, sitničar (prijava obrta 1869)
2. FRIEDMANN MORITZ, trgovac (1869)
3. WIEGENFELD JOHAN, trgovac mešovitom robom (1869)
4. HIRTH EMANUEL, staklarska radnja (1870)
5. KRAUS JULIO, staklarska radnja (1872)
6. ALT SALAMON, trgovac (1872)
7. SCHAFFER JOSEF, trgovac (1874)
8. BUCHBINDER KATARINA, sitničarka (1874)
9. KOHN FANI, sitničarka (1875)
10. WIEGENFELD ADOLF, trgovac (1876)
11. PESING HERMAN, sitničar (1877), kasnije trgovina svinjama, vinom, pokućstvom i fabrika nameštaja
12. FISCHER JULIANA, sitničarka (1877)
13. FISCHER REGINA, sitničarka (1879)
14. FISCHER LAZAR, trgovac (1879)
15. SCHÖNSTEIN JULIANA, sitničarka (1880)
16. KLEIN AFOLF, sitničar (1880)
17. SCHWITZER HEINRICH, trgovac (1880)
18. STEINITZ JAKOB, sitničar (1880)
19. DEUTSCH IGNATZ, trgovac (1881), Kazandžijska ul. 29
20. WIEGENFELD KARL, trgovac (1882)
21. BEERMANN MORITZ, trgovac (1883)
22. KRAUS DAVID WILHELM, trgovac mešovitom robom (1884)
23. HIRTH HERMAN, staklarska radnja (1887), Trg Kuena Hedervarija
24. MANDL WILHELM ADOLF, trgovac (1888)
25. FLEISCHMAN JOSEF, trgovina kožom (1889), Trg Kralja Petra 2

26. ROSENBERG SIMON, trgovina hranom (1889)
27. WIEGENFELD FANI, trgovina hranom (1889)
28. ALT EDUARD, galanterijska radnja (1889), Stari šor
29. PESING JULIANA, trgovina hranom (1891)
30. MORGENSTERN ADOLF, sitničar (1892)
31. KOHN ADAM, manufaktura (1892)
32. MANDL JOSIP, sitničar (1892)
33. DEUTSCH NINA, sitničarka (1894)
34. ZIGLER ADOLF, trgovac (1896), Crkvena ul.
35. KAUFMANN JULIO, trgovac (1897), Đačka 12
36. MÜLLER LEOPOLD, sitničar (1898)
37. BUCHWALD SALAMON, trgovina konfekcijskom robom (1899)
38. BAUMGARTEN REGINA, trgovina šivaćim strojevima (1900)
39. VILLANY JOHAN, manufaktura (1900)
40. WEISS ISIDOR, manufaktura (1901), galanterija, mešovita roba (1915)
41. ADLER DAVID, manufaktura (1901), galanterija
42. BREUER WILHELM, komorski trgovac (1905), Planinska 45
43. BRAUN JAKOB, trgovina konfekcijskom robom (1905)
44. PESING ISIDOR, manufaktura, gotova odela (1906)
45. WESSEL KARL, trgovac (1913)
46 ROTMILER HERMAN, manufaktura, strojevi (1919), Savska 14
47. FERSTNER DAVID, staklarsko-porcelanska radnja (1920), Trg svetog Stefana
48. GERTNER FANI, sitničarstvo, drogerija, ženska galanterija (1921), Trg Kralja Petra 7 (udovica rabina Hermana Gertnera)
49. GROS ZIGMUND, špeceraj, kasnije gvožđara (1923), Ribarska obala 3
50. ZOMER ADOLF, trgovina brašnom
51. PERL MAVRO, trgovina vinom
52. ŠTAJNER SAMUEL, trgovac, Pukovnijska ul.

53. ROZENBERG ADOLF, manufaktura (1927), Trg Ćire Milekića 17
54. FIŠER OSKAR, trgovina živinom i jajima (1928), Stari šor 2
55. FLAJŠMAN MORIC, trgovina kožom (1929)
56. FERSTNER JENE, trgovina živinom i jajima, piljarska radnja (1930), Planinska 70
57. HUBERT ZIGMUND, trgovina zemaljskim proizvodima (1930), Trg Ćire Milekića 17
58. MORGENŠTERN PETAR, trgovina starim gvožđem, čelikom (1937), Stari šor 47
59. FRAJND LEO, galanterija, konfekcija, "Tivar" odela (1937), Trg Kralja Petra I
60. LEDERER JELKA, drogerija, galanterija (1937), Trg Ćire Milekića
61. FLAJŠMAN ŠANDOR, mešovita i kožarska trgovina na malo (1938), Trg Kralja Petra 38
62. KRAUS LEOPOLD, sitničar, Vodna ul.
63. ROZENBERG ARNOLD, trgovina zemaljskim i mlinskim proizvodima (član firme "Mesarović i Resler d.d."), Trg kralja Petra 26
64. RESLER HAJNRIH, trgovac zemaljskim proizvodima (firma "Mesarović i Resler d.d."), Trg Kuena Hedervarija
65. POLAK ISIDOR, trgovac zemaljskim proizvodima (član firme "Mesarović i Resler d.d.")
66. FERSTNER BENJAMIN, trgovački pomoćnik, Pašićeva 78
67. HUBERT JOHAN, trgovac, Svetla 18
68. KOVAČ JULIJE, galanterija, igračke, Masarikova 17
69. KLAJN ARNOLD, trgovački pomoćnik i trgovački putnik

Zanatlije:

1. KAISER SIMON, krojač (1869)
2. GOLDSCHMIDT MORITZ, krojač (1870)
3. KOHN DAVID, moler, soboslikar (1874)

4. SILBERBERG SIMON, mesar (1875)
5. FILLINGER EDUARD, zlatar i sajdžija (1880)
6. FRANKL ADOLF, krojač (1881)
7. FRIEDMAN REGINA, ćurčijski zanat (1890)
8. PESING LENKA, stolarski zanat (1890)
9. BRAUN JAKOB, krojač (1905)
10. ZIPRESSENBAUM ABRAHAM, DAVID, zlatar, urar (1909), Trg Ćire Milekića 46
11. PESING BERNAT, stolar (1924), Fruškogorska ul.
12. FREUND JAKOV, muški krojač, Fruškogorska ul.
13. GERTNER JAKOB, obućar (1929), Svetla ul.
14. GROS ELVIRA, krojačica (1932), Zanatlijska ul.
15. KRAUS IVAN, tesar (1932)
16. KRAUS JOSIP, zidar, moler (1935), Niska 42
17. SKALICKI FRANJO, obućar, Pašićeva 20
18. ROZENBERG MUCI, slovoslagač

Činovnici:

1. FISCHER LEOPOLD, pisar (1898)
2. NEUMANN ALFRED, poštanski činovnik (1899)
3. HELLER SAMUEL, službenik (1901)
4. VAJS VILIM, poštanski činovnik, upravnik pošte u Mitrovici
5. POLAK JULIJE, privatni činovnik, Jelačićeva 10
6. LEVI ZIGFRID, knjigovođa, Parobrodska 32
7. KLAJN HELENA, knjigovođa u privatnoj službi
8. FURMAN TEODOR, činovnik u "Mitrovačkoj paropili d.d."
9. SKOPAL BELA, knjigovođa (1907)

Pravnici:

1. KIRŠNER SLAVKO, advokat (1923), Parobrodska ul.
2. BAUM ŽIGA, advokat (1926), Parobrodska ul.
3. GERTNER LEON, advokat
4. MORGENŠTERN SIMON, pravnik
5. DAVID FRIDERIK, sudija

Lekari:

1. LEDERER EDUARD (1897)
2. ROSENZWEIG JOSIP (1900)
3. LEDERER JULIŠKA
4. FRAJND DAVID
5. BEM LILI

Farmaceuti:

1. FLAJŠMAN EDUARD, vlasnik apoteke u Beogradu, ul. Cara Nikole
2. LEDERER JELKA, vlasnik drogerije u Mitrovici
3. GERTNER DAVID, suvlasnik apoteke u Beogradu, ul. Kralja Aleksandra
4. VAJS MIRJAM, student farmacije 1941. godine

Inženjeri:

1. FUKS JULIJE, upravnik "Munjare", mitrovačke električne centrale
2. LEDERER OSKAR, inženjer građevine u Uredu za regulisanje rečne plovidbe
3. KON JULIJE, direktor "Mitrovačke paropile d.d."
4. GROS ADOLF, službenik državne železnice

Hemičar:

1. FRANKFURTER IGNAC, firma "Aurum", Zmaj Jovina 4

Hotelijer:

1. KREMER ALEKSANDAR, hotel "Park" i ton-kino, Trg Ćire Milekića 1

Rentijerka:

1. LUSTIG FELIKS

Vlasnik menjačnice:

1. CIGLER VILHELM

U matičnim knjigama Jevrejske veroispovedne opštine zapisano je da su u Mitrovici, u drugoj polovini XIX veka i prvih decenija XX veka, zajedno sa svojim porodicama živeli i: Leopold Šrajber, Lazar Geduldig, Jozef Goldštajn, Ignac Bihalji, Hajnrih Breslauer, Moric Goldštajn, Mikša Šefer, Jakob Keler, Moric Lipkovic, Markus Kon, Jozef Šafer, Samuel Špiler, Julije Grinhut, Gabor Hofbauer, Jozef Lecter, Jakob Volner, Jakov Rajh, Filip Štajner, Mozes Smilovic, Ludvig Šreger, Bernhard Morgenštern i drugi. Iako pored njihovih imena nije naznačeno zanimanje, možemo lako pretpostaviti da su bili pretežno trgovci.

Istaknuti članovi mitrovačke jevrejske zajednice

U tako maloj zajednici kao što je bila mitrovačka, svi školovaniji i ugledniji Jevreji morali su biti na neki način uključeni pre svega u rad Jevrejske opštine, a zatim i u javni život samoga grada.

Jevrejska bogoštovna opština u Mitrovici registrovana je krajem XIX veka, a organizaciono je uređena od 1906. godine prema tada važećim državnim propisima[41]. Opština (hebrejski: kehila) imala je Upravni odbor, koji je biran svake godine na glavnoj skupštini, a sastojao se od predsednika Opštine, potpredsednika, sekretara, blagajnika i dva člana Nadzornog odbora[42]. Zadatak opštine je bio da čuva identitet jevrejskog naroda vodeći računa o veri, kulturi, obrazovanju, socijalnim pitanjima, finansijama i sl.

Kao predsednici Opštine najviše su se istakli Josip Flajšman i dr Slavko Kiršner. Tu funkciju su obavljali još i dr Žiga Baum, Samuel Štajner, dr Friderik David i možda još neki drugi.

Sekretari su bili Zigfrid Levi, Oskar Lederer, Eduard Alt i drugi.

Posao blagajnika Opštne obavljali su Julijus Polak, Isidor Vajs, Herman Hirt, Jozef Klajn.

Članovi Nadzornog odbora naizmenično su bili: Vilim Vajs, Julije Kovač, Zigmund Rozenberg, Isidor Polak, Herman Pesing, Jakob Braun i drugi.

Kao voditelji matičnih knjiga rođenih, umrlih i venčanih zabeleženi su: Emanuel Frankl, početkom XX veka, zatim Adolf Zomer i poslednji, od 1924. do 1940. godine dr Slavko Kiršner.

Svoje predstavnike je Opština slala i van Mitrovice, kada su se rešavala pitanja važna za opstanak zajednice. Tako se u listu "Srbija", iz 1919. godine, nalazi vest da su mitrovačke Jevreje u Osijeku (1. jula 1919. godine) zastupali Zomer i Flajšman, kada je održan Osnivački kongres Saveza jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine SHS[43]. Tada je donesena odluka o sjedinjavanju svih jevrejskih opština u Kraljevini, sa vrhovnim centralnim organom u Beogradu, kako bi se što bolje štitila prava i interesi Jevreja[44].

O radu mitrovačke Opštine je u listu "Srem" iz 1939. godine ostala zabeležena i ova kratka vest:

> "Skupština Jevrejske veroispovedne opštine u Mitrovici - Dne 19. marta održan je sastanak redovne glavne godišnje skupštine Jevrejske veroispovedne opštine u Sremskoj Mitrovici. Pošto su prethodno primljeni svi izveštaji, izabrana je nova uprava na čelu sa dr Davidom Friderikom, sudijom Sreskog suda u Srem. Mitrovici".

Najpoznatiji član jevrejske zajednice bio je trgovac Josip Flajšman, veoma cenjen i među ostalim građanima Mitrovice. O njemu je u lokalnim novinama iz 1939. godine ostalo dragoceno svedočanstvo:

> "Mitrovica, 19. januara - Ovih dana se navršilo 50 godina odkako je u našem gradu otvorio svoju kožarsku trgovinu g. Josip Flajšman, jedan od zaslužnih građana Mitrovice. Danas njegova poznata radnja ima jedan lep jubilej. Pre 50 godina on je otvorio svoju radnju u Srpskom domu, pošto je prethodno prošao najpoznatije svetske kožarske fabrike i trgovine. Od prvih dana on je počeo da snabdeva kožom ne samo Mitrovicu i Srem već i celu severnu Mačvu. U Srbiji on je stekao veliki broj prijatelja. Naučnici koji su kod njega izučili danas su poznati trgovci u Novom Sadu, Zagrebu i dr.
>
> G. Flajšamn, međutim, pored svog udela kao solidni trgovac stekao je isto tako i lepo poštovanje svojih sugrađana, jer je svagda uzimao živoga učešća u svim patriotskim, kulturnim, humanim i socijalnim

akcijama u Mitrovici. Dugo godina je bio predsednik mesne Jevrejske bogoštovne opštine i za njegovog predsednikovanja je podignut lep hram 1904. godine. Godine 1908. bio je biran za gradskog zastupnika. Njegovom incijativom podignuta je u gradu električna centrala. Radio je kod Kr. Zemaljske vlade u Zagrebu da Mitrovica dobije više razrede gimnazije. Uopšte on je mnogo radio na podizanju kulturnih ustanova u gradu.

U privrednom životu grada igrao je g. Flajšman takođe vidnu ulogu. Prilikom osnivanja Udruženja trgovaca u Mitrovici, g. Flajšaman je bio prvi potpredsednik ovog udruženja. U osečkoj industrijskoj i trgovačkoj komori bio je član komisije za oporezivanje ratne dobiti, a počasni je član u Okružnom sudu kao trgovačkom sudu.

G. Flajšman je svojim solidnim radom i životom stekao lepu imovinu, ali baš zato nije docnije zaboravljao one kojima je bila potrebna pomoć. On je član mnogih humanih i kulturnih društava. Većim prilogom 1923. pomogao je izgradnju popaljenog Srpskog doma.

Ipak se naročito mora podvući i istaći humano i lepo držanje g. Flajšmana za vreme Svetskog rata. Tada su se naime na njega obraćali mnogi progonjeni, zatvarani i internirani njegovi srpski poznanici, poslovni prijatelji i tražili od njega novčane i druge pomoći. Tu je bio naročito velik broj njegovih prijatelja iz Mačve. Tih dana je g. Flajšman pokazao gest zaista hvale vredan. On je lično obilazio svoje prijatelje i davao im pomoć u novcu ili drugom i naročitu brigu je vodio o interniranim Srbima iz ovih krajeva. Kada se zna kako su Ugarske vlasti tada postupale sa Srbima i kako su prekim okom gledali na sve one koji bi im nešto pomogli, mora se odati puno priznanje ovako lepom i humanom držanju g. Josipa Flajšmana. Za patriotski i humani rad bio je g. Flajšman svagda nagrađen opštim poštovanjem sugrađana kao i poštovanjem njegovih mnogobrojnih prijatelja i poznanika. Godine 1929. odlikovao ga je Blaženopočivši Kralj Aleksandar I Ujedinitelj ordenom Sv. Save V stepena. Prilikom predaje odlikovanja nije g. Flajšman držao banket već je svotu od 500 dinara dao za fond iz koga bi se ta svota dala porodici gradskog redara, koji bi stradao u službi. Tako je već jednom ta suma predana na ruke supruge ubijenog redara Dragutina Marića. G. Flajšman je ponovo dopunio tu svotu u fond. Veliku ulogu igrao je g. Flajšman u historiji mitrovačkog vatrogastva. Lepu svotu on je darivao za nabavku autotanka za gašenje požara. U korist fonda za podizanje Ženske osnovne škole u gradu on je darivao obveznicu od 2,5% državne rente za ratnu štetu od 500 dinara. Na isti način i za osnivanje Penzionog fonda gradskih službenika. Mnogobrojnim

prijateljima i znancima, koji su g. Flajšmanu čestitali ovaj jubilej priključuje se i naš list"[45].

Prema sećanju njegovog sina Eduarda, Josip Flajšman je sve funkcije obavljao vrlo požrtvovano, savesno i ispravno, tako da su ljudi imali poverenja u njega i obraćali su mu se za pomoć ili savet, bez obzira na nacionalnost kojoj su pripadali.

Poznato je da je medju najobrazovanije Jevreje u gradu ubrajan i advokat dr Slavko Kiršner, koji se, pored Josipa Flajšmana, posebno angažovao u radu Jevrejske veroispovedne opštine. Svoju prvu advokatsku kancelariju otvorio je 1923. godine, u hotelu "Zeleno drvo" u Fruškogorskoj ulici, da bi se zatim preselio u zgradu "Hrvatske zadruge za štednju i predujmove" u Parobrodskoj ulici, o čemu su ostale kratke vesti u mitrovačkom listu "Srbija"[46].

Nekoliko zapisa ostalo je i o Oskaru Ledereru, inženjeru gradjevine, koji je radio u Uredu za regulisanje rečne plovidbe. On je 1933. godine, u vreme štrajkova radnika drvne industrije, stao na stranu radnika pilane "Varda", zbog čega je ukoren od gradskih vlasti[47]. Kada je 1937. godine ponovo došao u sukob sa gradskim čelnicima, napustio je državnu službu i dugo je vodio spor sa tadašnjim gradonačelnikom dr Lazarom Rašovićem[48]. Inž. Lederer je bio veoma aktivan u sportskom životu Mitrovice, a naročito u radu ženskog rukometnog kluba "Hazena".

Istaknuti javni radnici Jevrejske opštine bili su i već pomenuti Adolf Zomer, Zigfrid Levi, Julije Polak, Bela Kraus i neki drugi. Više podataka o životu i radu vidjenijih članova mitrovačke jevrejske zajednice nije, na žalost, bilo moguće pronaći.

Cionistička organizacija

Malobrojna jevrejska zajednica u ovom gradu prilično rano je prihvatila ideje evropskog cionističkog pokreta. Iz rukopisa Eduarda Flajšmana saznajemo da je zagrebački list

"Židovska smotra" objavio 15. 11. 1906. godine vest kako je i u Mitrovici osnovano Cionističko društvo[49], na čijem čelu je bio tadašnji kantor Leopold Vajsberg. Nakon prekida zbog Prvog svetskog rata, organizacija je obnovila rad 1920. godine. Tada je za predsednika izabran Josip Flajšman, za potpredsednika Isidor Vajs, a članovi uprave su bili dr Žiga Baum i njegova supruga Tinka, zatim Zigfrid Levi, dr Slavko Kiršner, itd.

Veoma aktivna je bila i omladinska cionistička organizacija "Makabejac", naročito u vreme kad je na njenom čelu bio Bela Kraus. On je okupljao oko sebe jevrejsku omladinu i svake nedelje posle podne održavali su sastanke u iznajmljenoj prostoriji u "Staroj pivari". Prema sećanju Eduarda Flajšmana, koji je i sam bio član, sastancima je prisustvovalo izmedju 20 i 30 omladinaca, koji su čitali svoje referate i diskutovali o njima. Tih godina, posle Prvog svetskog rata, u odboru organizacije su bili: Vilim Vajs, Julije Polak, Benjamin Flajšman, Jozefina Levi, Aleksandar Vilanji, Benjamin Ferstner, Adolf Gros, Oskar Lederer, Šandor Flajšman, Imre Flajšman, Elvira Gros...

Ovi omladinci su posećivali svoje drugove u Rumi, Inđiji i drugim mestima. Bili su učlanjeni u pevački hor pod vođstvom kantora Hermana Vajsberga, prvih godina njegovog službovanja u Mitrovici. Cionistička omladina je priređivala uspešne zabave i igranke za sve građane Mitrovice, ili samo za članove jevrejske zajednice, povodom njihovih praznika. Marta 1921. godine gradske novine su objavile: "Sinoć su naši mojsijevci imali u hotel "Kovaču" svoju zabavu "Vesela letnja noć". Zabava je bila vrlo ukusno aranžirana..."[50] (Ovo je verovatno bila proslava Purima, koja se organizuje krajem februara ili početkom marta. Purim je praznik oslobođenja iz persijskog ropstva, vezan za legendu o kraljici Esteri, i spada u vesele praznike, kada se održavaju balovi pod maskama, karnevali, kada se porodice okupljaju i provode dan u pesmi i igri, uz dobro jelo. Običaj je da se na taj dan razmenjuju pokloni, naročito specijalni kolači sa makom i orasima, a imućniji obilaze i daruju sirotinju)[51].

Medju mitrovačkom jevrejskom omladinom odjeka je imao i halučki pokret[52], tako da su se Julije Polak i Benjamin

Ferstner prijavili 1921. godine za odlazak u Izrael (tadašnju Palestinu). Tamo su proveli nekoliko godina, a potom se vratili u Mitrovicu. Zbog nepovoljnih klimatskih uslova i napornog rada obojica su se razbolela od malarije.

Posle prerane smrti dvojice članova, Bele Krausa (umro 1923.) i Benjamina Flajšmana (umro 1924.), kao i posle odlaska mnogih mladih na dalje školovanje, omladinski cionistički pokret u Mitrovici nije bio više toliko aktivan. Jedno vreme je na čelu bio Adolf Gros, koji nije uspeo da okupi preostale malobrojne omladince i usmeri njihov rad.

Medju odraslima je, takodje, vremenom došlo do slabljenja interesovanja za Organizaciju. Da je, ipak, bilo pokušaja obnavljanja rada cionističkog pokreta govori nam i jedna vest u novinama, iz 1938. godine, gde se kaže da je osnovana Mesna cionistička organizacija na čelu sa predsednikom g. Teodorom Furmanom, činovnikom "Paropile d.d.". "Mitrovački Jevreji su se odazvali u lepom broju, pa se nadati, da će ova organizacija uživati potporu svih naših jevrejskih sugrađana, da tako uzmogne udovoljiti potrebama i cilju cionizma"[53].

Jevrejsko žensko dobrotvorno društvo

Jedna od organizacija koju su imali i mitrovački Jevreji bila je žensko dobrotvorno društvo ili gospojinsko društvo, čiji je osnovni zadatak bio da prikuplja pomoć i vodi brigu o siromašnim i bolesnim pripadnicima jevrejske zajednice, ali i o sirotinji celoga grada. Članice ovog socijalno-kulturnog društva su imale svoje sastanke i čajanke na kojima su se dogovarale oko priređvanja velikih zabava, igranki, priredbi, na kojima su prikupljale dobrovoljne priloge. Svi ugledni i bogatiji Mitrovčani su veoma rado posećivali ove dobro organizovane priredbe, tako da je Jevrejsko žensko dobrotvorno društvo često imalo velike materijalne prihode.

Prva predsednica ovog društva bila je Janka Flajšman, supruga trgovca Josipa Flajšmana, a prva blagajnica bila je

Zora Vajs, supruga trgovca Isidora Vajsa, koji je jedno vreme bio blagajnik Jevrejske veroispovedne opštine. Mnoge su se gospođe angažovale u radu ove humanitarne organizacije, a poslednja predsednica pred Drugi svetski rat bila je Jozefina Vajs, rođena Levi, supruga poštanskog službenika Vilima Vajsa.

Jevreji - učenici Mitrovačke gimnazije

Jevreji u Mitrovici nisu imali svoje zasebne škole, nego su pohađali državne, u kojima su imali nekoliko časova nedeljno nastavu iz hebrejskog jezika i veronauke. U oskudnoj istorijskoj građi o mitrovačkim Jevrejima, značajan izvor su sačuvani registri i godišnjaci Gimnazije (osnovana 1838. godine). Od druge polovine XIX veka nailazimo u svakoj školskoj godini na bar po jednog učenika iz nama poznatih jevrejskih porodica: Jozef Perl (školska godina 1861/62); Leopold Fišer (1870/71); Julijus Fuks (1873/74. - kasnije bio upravnik mitrovačke električne centrale); Karl Vigenfeld (1880/81); od 1881. godine braća Markus, Herman i Johan Hirt; Markus Kon (1882/83); Herman Fridman (1884/85); Helena Šafer (1889/90); Robert Bonihardi (1889/90); Isidor Pesing (1897/98. - kasnije poznati mitrovački trgovac) i drugi.

Godine 1900. u Kraljevsku malu realnu gimnaziju idu dvojica Jevreja: Jene Ferstner (rođen 1887. u Ugarskoj) i Hajnrih Vigenfeld (rođen 1889. u Mitrovici). Iako se od početka XX veka broj učenika Jevreja povećavao, u proseku ih je uvek bilo između deset i dvadeset u jednoj školskoj godini. Mitrovačku gimnaziju su pohađala sva deca trgovca Josipa Flajšmana (Paula, Benjamin, Moric, Imre, Šandor i Eduard), sva deca trgovca Petra Morgenšterna (Samuel, Josip, Mirjana i Ružica), po jedno ili dvoje dece ranije pomenutih trgovaca, zanatlija, lekara, službenika, sveštenika (sinovi rabina Hermana Gertnera - Leo i David, kao i ćerka kantora Hermana Vajsberga - Magdalena)...

Prema Glavnom katalogu za školsku 1910/11. godinu[54], u Gimnaziji ima jedanaest učenika Mojsijeve veroispovesti:

1. BREUER ANKA, rođ. 1900. godine u Ugarskoj, otac WILHELM, trgovac, Planinska 45
2. LÖWY JOSIPA, rođ. 1900. u Dalju, otac SIEGFRIED, knjigovođa, Parobrodska 32
3. FUCHS VLADIMIR, rodj. 1900. u Ugarskoj, otac JULIUS, ravnatelj el. centrale u Mitrovici
4. FUCHS ARPAD, rođ, 1900. u Ugarskoj, otac JULIUS, ravnatelj el. centrale
5. FLEISCHMAN IMRE, rođ. 1900. u Mitrovici, otac JOSIP, trgovac, Solarski trg 28
6. KRAUSZ LAZAR, rođ. 1900. u Ležimiru, otac LEOPOLD, trgovac sitničar, Vodna 286.
7. BREUER EMA, rođ. 1897. u Ugarskoj, otac WILHELM, trgovac, Planinska 45
8. FREUND DAVID, rođ. 1897. u Mitrovici, otac JAKOV, muški krojač, Fruškogorska 15
9. KRAUSZ BELA, rođ. 1896. u Ležimiru, otac LEOPOLD, trgovac, Vodna 286
10. FLEISCHMAN BENJAMIN, rođ. 1896. u Mitrovici, otac JOSIP, trgovac, Solarski trg 28
11. ROSENZWEIG ALFRED, rođ. 1896. u Vukovaru, otac JOSIP, lekar, Solarski trg 5.

Poslednji na spisku, Alfred Rozencvajg, završio je u Mitrovici osnovnu školu i šest razreda gimnazije (od 1906. do 1912. godine). Posle školovanja u Gracu i Zagrebu, gde je završio filozofiju i klasičnu filologiju, radio je kao državni službenik u Novom Sadu. Poznatiji je po pseudonimu Nenad Mitrov, pod kojim je objavljivao poeziju (zbirke: "Dve duše", "Kroz klance jadikovce", "Tri prema jedan za poeziju)"[55]. Početkom jula 1941. godine uhapšen je i mučen od strane policije, posle čega je, 7. jula, izvršio samoubistvo. Sahranjen je na jevrejskom groblju u Novom Sadu[56].

U izveštajima Gimnazije iz vremena pre Prvog svetskog rata opet nailazimo na ime Josipa Flajšmana, koji je, kao građanin Mitrovice, bio jedan od utemeljivača Društva za potporu siromašnih i vrijednih učenika i učenica Kr. male realne gimnazije[57].

Imena učenika Jevreja poslednji put srećemo u registrima za školsku 1940/41. godinu. Iz Mitrovice ih je te godine bilo upisano trinaest:

1. POLAK RAHELA, rođ. 1929. u Rumi, otac JULIJE, činovnik
2. MORGENŠTERN RUŽICA, rođ. 1928. u Mitrovici, otac PETAR, trgovac
3. SKALICKI EUGEN, rođ. 1926. u Brazilu, otac FRANJA, obućar
4. MORGENŠTERN MIRJANA, rođ. 1926. u Subotici, otac PETAR, trgovac
5. POLAK LEA, rođ. 1925. u Mitrovici, otac JULIJE, činovnik
6. KOVAČ OLGA, rođ. 1926. u Mitrovici, otac JULIJE, trgovac
7. FERSTNER ALEKSANDAR, rođ. 1924. u Šidu, otac BENJAMIN, trgovac
8. KIRŠNER VLADIMIR, rođ. 1924. u Varaždinu, otac SLAVKO, advokat
9. MORGENŠTERN JOSIP, rođ. 1922. u Mitrovici, otac PETAR, trgovac
10. FERSTNER ERVIN, rođ. 1922. u Mitrovici, otac DAVID, trgovac
11. FRANKFURTER ERVIN, rođ. 1923. u Mitrovici, otac IGNAC, metalurg
12. VAJS LEON, rođ. 1922. u Mitrovici, otac VILIM, poštanski činovnik
13. SKALICKI ERIH, rođ. 1922. u Mitrovici, otac FRANJA, obućar.

U školskom dnevniku za tu godinu samo pored imena Eriha Skalickog stoji napomena da "Spomen svjedočbu nije podigao jer u njoj nema vjeroispovjesti, a nije prešao na

rimokatoličku vjeru ili koju drugu. Po toč. 3.a Zakon. odredbe o rasnoj pripadnosti, Nar. novine br. 16 od 30. travnja 1941. učenik je nearijevac i mojsijevac. U Hrv. Mitrovici 26. kolovoza 1943., Dj. Subotić, upravnik". Posle rata je Odeljenje za prosvetu, rešenjem od 31. jula 1945. godine, potvrdilo važnost svedočanstva o ispitu zrelosti Eriha Skalickog.

Od učenika sa gore navedenog spiska, po završetku Drugog svetskog rata u Sremsku Mitrovicu su se vratili Josip Morgenštern, Lea i Rahela Polak i Josipa Kremer, ali su se, zajedno sa ostalim preživelim Jevrejima, ubrzo odselili odavde.

U holu zgrade Mitrovačke gimnazije, godine 1957. je postavljena ploča sa imenima onih učenika i profesora koji su izgubili život u ratu 1941-1945. Među njima su i imena nekih bivših učenika Jevreja: Leo Vajs, Mirjam Morgenštern, Emil Skalicki, Aleksandar Ferstner, Olga Kovač, Ruža Morgenštern, Ervin Frankfurter... Nedostaju imena Vladimira Kiršnera i Ervina Ferstnera, koji su početkom rata bili učenici VII razreda gimnazije.

Učenice ženske škole

U Mitrovici je u drugoj polovini XIX veka osnovana Državna narodna ženska škola, u kojoj su se devojčice i devojke učile pretežno veštinama ručnog rada, kuvanja, vođenja domaćinstva. Kako nisu postojale posebne škole za jevrejsku decu, ona su pohađala sve državne škole koje su postojale u gradu. Među učenicama ženske škole je već od 70-tih godina XIX veka bilo Jevrejki, tako da u dnevnicima i izveštajima srećemo imena ćerki poznatih mitrovačkih trgovaca, zanatlija, službenika.

Do početka XX veka žensku stručnu školu su pohađale: Roza i Regina Kon, Berta Silberberg, Sofija Klajnvald (ćerka kantora Volfa Klajnvalda), Helena i Jeti Šafer, Rozalija Fridman, Etela Štajner, Berta Kraus, Angela Šenštajn, Regina, Judita i Ivona Gruber, Riza, Rozalija, Malvina, Pavka i Gizela

Dojč (ćerke trgovca Ignaca Dojča), Olga i Josipa Pesing (ćerke trgovca Hermana Pesinga), Julka Grinfeld, Vilma Heler, Valerija Kaufman, Hermina Nojman, Kornelija Švarc, (otac Salamun Švarc, kantor) i druge.

Od početka XX veka do Prvog svetskog rata bilo je godišnje oko sedam učenica pored čijeg imena je pisalo da su Mojsijeve vere. U tom periodu školu su pohađale: Irena Cigler, Paula Flajšman, Ema i Ana Brajer, Rozalija i Šarlota Hirt, Ela Kaufman, Jozefina Levi, Cecilija Alt, Gizela Nojman, Ela Resler, Zlata Dojč, Josipa i Judita Frajnd, Margita Heler, Karolina Buhvald...

Vremenom se broj učenica iz jevrejskih porodica smanjio, tako da su pred Drugi svetski rat (školska godina 1940/41) u ovoj školi bile samo dve: Rahela Polak (otac Julije, činovnik), koja je tad pohađala i prvi razred gimnazije i Adolfina Hubert (otac Žiga, trgovac).

Sportska sekcija "Hazena"

U okviru rada cionističkog omladinskog pokreta "Makabejac" i u Mitrovici je bila osnovana ženska sportska hazena sekcija. Ovaj ženski rukometni tim je bio veoma popularan u gradu i postizao je dobre rezultate na mnogim gostovanjima u Zemunu, Novom Sadu, Rumi, Vinkovcima, Vukovaru, Slavonskom Brodu, Sarajevu[58].

Tim "Hazene" je imao dvadeset članica, a sudija i glavni organizator je bio inž. Oskar Lederer. U Muzeju Srema je sačuvana fotografija tima sa gostovanja u Zemunu, avgusta 1920. godine[59], sa imenima igračica:

1. Regina Gros
2. Juliška Lederer
3. Dragica Kraus
4. Jozefina Frajnd
5. Seka Gros
6. Jelka Lederer
7. Feliks Lustig.

* * *

Mitrovačka cionistička omladina nije imala svoju nogometnu sekciju, ali su u razvoju ovog sporta u gradu dvojica Jevreja imala značajne uloge. Građevinski inženjer Oskar Lederer, koji je vodio ženski rukometni klub, zabeležen je i kao prvi fudbalski sudija u Sremskoj Mitrovici[60], dok je pravnik Simon - Zina Morgenštern više od deset godina bio vođa nogometne sekcije kluba "Građanski"[61]. Po povratku iz zarobljeništva, 1945. godine, Simon Morgenštern je učestvovao u obnavljanju rada fudbalskog kluba, koji se od 1946. godine zove "Srem", a bio je i član Upravnog odbora tog kluba sve do svog iseljenja u Izrael, 1948. godine.

MITROVAČKA SINAGOGA

U Mitrovici je građena samo jedna sinagoga, početkom XX veka, koja je do temelja razrušena 1941/42. godine. Gradnja ove bogomolje počela je u jesen 1904. godine, zahvaljujući izuzetnom zalaganju tadašnjeg predsednika Jevrejske veroispovedne opštine, trgovca Josipa Flajšmana. Vukovarske "Sriemske novine" su oktobra te godine donele sledeću vest:

> "Dana 25. o. mj. bilo je u Mitrovici - kako javlja "Hrv. Bran." - svečano polaganje temeljnoga kamena izraelitičke bogomolje. Ovom činu prisustvovali su predstavnici svih oblasti, kao: predsjednik Kr. sudb. stola g. M. Heim, Kr. državni odvjetnik g. J. Zec, od strane grad. poglavarstva senator dr. Gj. Jovanović, a i zastupnici ovdješnjih društava i ostalih korporacija. Rumsku izraelitičku bogoštovnu općinu zastupao je predsjednik Steiner sa odbornicima i zamjenikom rabina. Pozvanike dočekivao je predsjednik mitrovačke izraelit. bogoštovne općine Josip Fleischman s odbornicima g.g. Isidor Pollak, Herman Pesing, Jakob Braun, tajnikom Eduard Alt, blagajnik Herman Hirt, te s građevnim odborom g.g. Salamon Hernfeld i Emanuel Hirt i graditeljem Ivan Woller. Gradilište je bilo okićeno trobojnicama. Točno u 11 sati odpočeo je blagoslov temeljnog kamena, koji je obavio rabin g. Salamon Neumann iz Vinkovaca. On je tom zgodom rekao u hrvatskom jeziku krasan govor, te izmolio molitvu za Njeg. Veličanstvo Kralja i prejasni vladajući dom, zatim za svietloga bana, kao i za sve oblastnike i prisutnike. Poslije toga je tajnik bogoštovne općine g. Alt pročitao spomenicu, koju su svi prisutni predstavnici oblasti, društava i ostalih korporacija podpisali. Iza toga su obavljene daljnje ceremonije, kao i polaganje spomenice i novca od jednog komada 1 krune, zatim po jedan komad od 20 i 10 f od nikla, i 2 i 1 f od bakra, u temeljni kamen"[62].

Sinagoga se nalazila na uglu ulica Svetog Save i Dositejeve (danas je tu kuća sa adresom Svetog Save 7), preko puta zgrade Državne realne gimnazije. Pravljena je prema

nacrtu peštanskog arhitekte[63], a radove je izvodio poznati mitrovački graditelj Ivan Voler[64]. Sačuvano je nekoliko fotografija i razglednica ovog hrama, na osnovu kojih se vidi da je to bila solidna građevina na sprat, u neoklasicističkom stilu. Na zapadnoj, frontalnoj strani, na frizu iznad portala i prozora, ispisan je tekst na hebrejskom jeziku. Tekst je podeljen pilastrima, tako da u centralnom delu piše:

Ki beti, bet tefila ikara l'kol haamim
(I ovaj dom će biti dom molitava za sve narode)

Levo stoji:

Bezimrot naria lo befanav
(Pevaćemo i hvalićemo pred Njim)

Desno piše:

Kidamta panav be Tora
(Dobrodošli sa Torom)[65]

Opis unutrašnjosti mitrovačke sinagoge, koja je bila aškenaskog rituala, strogo ortodoksna, dao je Eduard Flajšman u svojim sećanjima, što je jedino svedočanstvo koje je ostalo:

"Hram je bio prostran, sa mnogo prozora. Zidovi molovani u bež boji. Svod je bio ispupčen u polukrugu i ofarban jednom lepom plavom bojom sa zlatnim zvezdama, dekorisan kao imitacija neba. Klupe su bile u solidnoj izvedbi, farbane uljanom farbom u svetlo smeđoj boji sa furniturom kao imitacija godova u drvetu, što je bio ručni rad. Za vreme svog postojanja od nepune četiri decenije, u unutrašnjosti se nije ništa promenilo niti popravljalo. Od dana predaje na upotrebu, kao bogomolja je ostala sačuvana sve do razaranja 1941. godine od strane ustaša. Interesantno je istaći da, na osnovu ugovora sa graditeljem, hram nije građen niti subotom, niti jevrejskim praznicima. Nadnicu radnicima zbog tih prekida isplaćivala je veroispovedna opština.

Ta impozantna sinagoga je u potpunosti izgrađena od dobrovoljnih priloga i darova. Organizator na tom radu je bio Josip Fleischman - sin religioznih roditelja iz Budimpešte. Njegov otac Eduard je bio

član uprave jevrejske opštine za vreme gradnje hrama u Rombach ulici, Budimpešta. Iskustvo njegovog oca dalo je podstreka i informacije o organizovanju i izvedbi celog plana gradnje u Mitrovici. Široke porodične veze potpomogle su ostvarenje tog dela u materijalnom smislu. Tako je, sem novca, pokojni deda darovao i jednu Toru. Moj deda sa majčine strane, Benjamin Fleischman iz Baje, darovao je veliki sto na kome se čitalo iz Tore i to je bilo mesto predmolitelja - kantora. Taj sto je u isto vreme bio i propovedaonica za rabina. Naime, prednja ploča stola, na kome se čitalo iz Tore, mogla se podići. Sa stražnje strane stola bile su stepenice uzidane u njega, kojima se rabin penjao za govornicu. Taj sto je unet u hram još za vreme gradnje, zbog svojih dimenzija. Porodica Sommer iz Budimpešte darovala je, pošto su bili "Kohanim", veliki srebrni lavor i uz to srebrni bokal, za pranje ruku Kohanita pre davanja blagoslova hramu. Porodica Sommer je bila suvlasnik velikih peštanskih dnevnih listova "Pester Lloyd" i "Pesti Hirlap". Nadalje, Josip Deutsch, kamenorezac iz Beograda i sin trgovca Ignatza Deutscha iz Mitrovice, darovao je dve mermerne ploče u kojima je bilo uklesano Deset božjih zapovesti. Jedna ploča je stajala u hramu na svetoj škrinji, a druga je ukrašavala hram spolja, na fasadi, pri ulazu u hram. Sem toga, bilo je mnogo darovalaca Jevreja koji su davali poklone za ukras hrama povodom svečanih zgoda u njihovim porodicama. Putem trgovačkih veza Josipa Fleischmana sa Jevrejima i ne-Jevrejima, razni tvorničari i veletrgovci davali su svoj dar za tu lepu akciju"[66].

Pomenute klupe u prizemlju sinagoge bile su samo za muškarce, dok je za žene postojala galerija, na koju se penjalo stepenicama. Galerija za žene je bila u zapadnom delu hrama, iznad glavnog ulaza. Prema sećanju Emilije Pavković[67], njena majka (Anica Mihajlović, rođena Brajer) odlazila je u sinagogu na veliki praznik ("dugi dan"), kada se tamo ostaje ceo dan i posti, odnosno na Jom Kipur - dan pokajanja i praštanja. Tada su se deca penjala na galeriju i nosila majkama dunje sa nabodenim karanfilićima, jer se sa tim mirisom lakše podnosio iscrpljujući post[68].

Bogosluženje se održavalo svakog petka uveče i subotom pre podne, ukoliko bi se sakupio "minjan"[69]. Pošto je često bilo teško okupiti subotom dovoljno vernika, u vreme službovanja kantora Vajsberga je bilo izdejstvovano da se učenici gimnazije-Jevreji oslobode nastave subotom između 11 i 12 časo-

va, a u to vreme je i većina jevrejskih radnji bila zatvorena. Dovoljan broj vernika bio je uvek na velike praznike, kao što je Jom Kipur. Na dan smrti roditelja ili drugih članova familije, "Jahrzeit", kada se čita molitva "Kadiš"[70], za koju je potreban minjan, svaki je član jevrejske opštine sam, ili preko kantora, pozivao vernike da dođu u sinagogu.

Važno mesto u verskim obredima Jevreja zauzima "mikve", ritualno kupatilo, koje se obično zida u blizini sinagoge i u koje se odlazi uoči Šabata (subote) i drugih praznika[71]. U Mitrovici je Josip Flajšman svojim uticajem postigao da se, u okviru gradskog parnog kupatila,[72] sazida jedan bazen sa tekućom vodom, koji je odgovarao propisima mikve[73].

Sveštenici

Pre nego što je dovršena sinagoga 1905. godine, Jevreji u Mitrovici su morali imati mesto gde su obavljali verske obrede, kao i bar po jednog sveštenika nižeg ranga. Prema svedočenju Eduarda Flajšmana, u blizini mesta gde je podignut novi hram, u Ulici Svetog Save, nalazila se jedna mala kuća sa dve prostorije koja je od kraja XIX veka služila kao sinagoga. (Kasnije je u njoj stanovao čuvar novosagrađene bogomolje.)

Malobrojna zajednica kao što je bila mitrovačka, nije uvek mogla da izdržava visoke verske funkcionere, tako da su ovde, prema postojećim podacima, u kratkim periodima radila samo tri rabina[74]. Godine 1892. u Mitrovicu je kao rabin došao JAKOB MOGAN, koji je ujedno otvorio i vodio izuzetno kvalitetnu privatnu trgovačku školu (od 1888. do 1892. godine bio je rabin Izraelitske bogoštovne opštine u Brodu na Savi, gde je imao istu trgovačku školu)[75]. Njegovo ime srećemo 1900. godine u matičnoj knjizi rođenih mitrovačke Jevrejske bogoštovne opštine, gde je upisan kao kum prilikom rođenja Aranjke Mogan, čiji je otac Simon Joakim mogao biti sin rabina Jakoba Mogana.

Nekoliko godina pre Prvog svetskog rata, u Mitrovicu je došao dr HERMAN GERTNER, rodom iz Poljske. Bio je rabin, propovednik i veroučitelj sa akademskom titulom stečenom u Berlinu. Na jevrejskom groblju u Sremskoj Mitrovici i danas postoji dobro očuvan mermerni nadgrobni spomenik prerano preminulog rabina, na kojem piše: "Ovdje počiva prvi mitrovački rabin - dr Herman Gärtner - umro 11.11.1914." (Sigurno je da je bio prvi rabin u novoj sinagogi). Dr Gertner je, kao eksterni učitelj, predavao "izraelitski vjeronauk" u Kraljevskoj maloj realnoj gimnaziji, u kojoj je u to vreme bilo uvek bar po nekoliko učenika Jevreja[76].

Za vreme Prvog svetskog rata u Mitrovici je kratko vreme služio mladi rabin HIRŠ LEBOVIC iz Mađarske, koji je zatim mobilisan kao vojni rabin i nije se više vraćao u Mitrovicu.

Od tada mesto rabina više nije popunjavano, a za potrebe većih verskih ceremonija dolazili su, na poziv, visoki sveštenici iz Vinkovaca, Vukovara, Rume, Zemuna. U mitrovačkom listu "Srbija", iz 1920. godine, u javnoj zahvali trgovca Ise Pesinga svima koji su podelili sa njim tugu zbog prerane smrti supruge Livije, kaže se da se zahvaljuje i "gospodinu dr Frankfurteru, rabinu vinkovačkom, koji je održao nadgrobno slovo"[77]. Pošto je sin rabina Mavre Frankfurtera, Ignac, bio oženjen ćerkom Josipa Flajšmana iz Mitrovice, dr Frankfurter je dolazio i drugim prilikama. U matičnim knjigama rođenih je zabeleženo da je on 1923. godine obavio ritualno obrezivanje svog unuka Davida Ervina Frankfurtera.

Mitrovačka Jevrejska veroispovedna opština je još od 80-tih godina XIX veka imala gotovo uvek jednog kantora (hazana) ili predmolitelja[78]. Oni su u većini slučajeva bili kvalifikovani da obavljaju dužnost šaktera i moela[79]. Najstariji podaci koje imamo su iz Protokola matice rođenih za period 1869-1899, u kojem 1880. srećemo ime kantora VOLFA KLAJNVALDA (umro 1882. godine od tifusa i sahranjen u Mitrovici). U periodu od 1883. do 1899. godine dužnost kantora je obavljao SALAMON RAJSMAN.

Od početka XX veka, nekoliko godina u Mitrovici boravi kantor SALAMON ŠVARC, a njega nasleđuje LEOPOLD VAJSBERG - BELOGORSKI. Leopold Vajsberg je u Mitrovici služio verovatno od 1906. do 1913. godine, kada prelazi u Novi Sad na mesto horovođe, predmolitelja i kantora. Međutim, on se u matičnim knjigama rođenih kao moel, tj. ritualni obrezivač muške dece, pominje sve do 1933. godine, što znači da je dolazio u Mitrovicu na poziv roditelja ili novog sveštenika.

Pred Prvi svetski rat je u Mitrovici radio, kao kantor i šakter, i MOZES ĐALOVSKI, koji potom prelazi u Đakovo. Kada je, početkom Prvog svetskog rata, ovde kao rabin služio Hirš Lebovic, pored njega je, u svojstvu predmolitelja, šaktera i moela, bio angažovan i njegov otac JAKOB LEBOVIC. Pošto je bio strogo ortodoksnih nazora, Jakob Lebovic nije mogao uspostaviti pravi kontakt sa svim mitrovačkim vernicima, pa je posle nekoliko godina prešao u Inđiju[80].

Više od petnaest godina, sve do okupacije 1941. godine, glavni sveštenik mitrovačke jevrejske opštine bio je kantor HERMAN VAJSBERG (GERSON BELOGORSKI)[81], rođeni brat bivšeg kantora Leopolda Vajsberga. On je služio i kao horovođa, učitelj hebrejskog jezika i veroučitelj u osnovnoj školi i Državnoj realnoj gimnaziji, po par sati nedeljno[82]. Đaci Jevreji su učili da čitaju i pišu hebrejskim slovima po knjizi Mozesa Rata, kao i da govore ivrit, savremeni hebrejski jezik. Religiozno obrazovanje su sticali učeći molitve, a obavezna literatura bila je sledeća: "Biblijska povjesnica" dr Gavre Švarca; "Dereh Hakodeš", Katehizam mojsijeve vjere za izraelsku mladež pučkih i srednjih škola, koji je sastavio dr Hose Jakobi; "Istorija židovskog naroda" dr Mozesa Margela, koji je, kao i druga dva pomenuta autora, bio nadrabin zagrebačke Opštine[83].

Od verskih službenika nižeg ranga u Mitrovicu su, radi obreda obrezivanja muške dece, navraćali i putujući moeli, koji su se selili od jedne do druge manje jevrejske zajednice. U XIX veku, od 1870. godine, zabeleženi su: Adolf Rozenberg, David

Štajner, Ignac Kon, Herman Grinfeld, Jozef Hercl, Ignac Štark, Ignac Štraus, Leopold Ižak, Jakob Nojman, a najčešće je dolazio, sve do Prvog svetskog rata, Franc Rihtman iz Rume. Dužnost moela je, osamdesetih godina XIX veka, obavljao i Mor Kraus, verski nadzornik. U XX veku, pored mitrovačkih kantora i predmolitelja, kao obrezatelji se pojavljuju: Jakob Lecter (verski nadzornik), Eduard Verthajmer, Efraim Francoz i Gerson Kačka[84].

Važnu ulogu prilikom bogosluženja, iako nisu bili sveštenici, imali su i gabaji[85]. Birani su među uglednim, religioznim članovima jevrejske zajednice, koji su svoje radnje obavezno zatvarali subotom i redovno pohađali sinagogu. Od mitrovačkih Jevreja kao gabaji su zabeleženi: Adolf Zomer, dr Ignac Frankfurter, Imre Flajšman.

JEVREJSKO GROBLJE

Mitrovačko jevrejsko groblje je odolelo vremenu i još uvek postoji u gradu, kao jedini dokaz da su Jevreji nekada živeli ovde. Nalazi se u zapadnom delu grada, u blizini leve obale reke Save, Ulica Bosutski put 78. Obuhvata površinu od 15 ari i 49 m^2 i vlasništvo je Opštine Sremska Mitrovica (parcela br. 3699)[86]. U zemljišnim knjigama se vodi kao napušteno groblje, a u planu je da se stavi pod zaštitu države kao spomenička vrednost. Pre nekoliko godina je podignuta nova ograda od cigle, a visoka gvozdena kapija je premeštena, tako da je groblje sad bolje zaštićeno sa ulične strane. Međutim, spomenici sve više propadaju.

Sačuvano je oko šezdeset nadgrobnih spomenika i porodičnih grobnica, kao i dvadesetak polupanih ploča i postolja koje je nemoguće identifikovati. Spomenici su u šest redova, od kojih najmanji ima samo tri, a najveći dvadeset spomenika, i svi su okrenuti prema istoku. Stariji spomenici su od običnog sivog kamena ili rozog mermera, dok su noviji od belog ili crnog mermera i od granita. Najčešće su to tanke, jednostavne ploče gore zaobljene, visine do jednog metra. Desetak spomenika je u obliku obeliska, visine od 1,5 do dva metra. Skoro tri metra je visok samo obelisk podignut trgovcu Johanu Vigenfeldu (umro 1902. godine).

Na groblju ima nekoliko spomenika sa uklesanim reljefom. Među njima su dva kojima se zna i autor - mitrovački vajar Milorad Jovanović (1886-1946)[87]. Jedan reljef je na spomeniku Benjaminu Flajšmanu (1896-1924), sinu trgovca Josipa Flajšmana. Reljef je rađen u belom mermeru i prikazuje grifona (glava i krila orla, telo lava) koji u desnoj šapi drži baklju okrenutu prema dole, u znak žalosti za umrlim, i slomljenu sveću. Na ovom spomeniku je ceo tekst na

hebrejskom jeziku, a pri dnu ploče je potpisan J. Deutsch (Josip Dojč), kamenorezac iz Beograda (rođen u Mitrovici 1885. godine, sin mitrovačkog trgovca Ignaca Dojča).

Drugi Jovanovićev reljef je rađen za grobnicu porodice Pesing. Grobnica ima oblik kapele i isklesanu predstavu devojke obučene u hiton, koja sedi pognute glave u žalosti za pokojnicima, sa desnom rukom preko očiju, a levom rukom oslonjena na amforu. Pored još nekih članova familije, ovde su sahranjeni trgovci Herman Pesing (1851-1929) i njegov sin Iso Pesing (1885-1926), koji su jedno vreme imali i fabriku nameštaja u Mitrovici.

Od simbola koji su uklesani na spomenicima, pri vrhu, nalazimo Davidovu zvezdu, lovorov venac i žalosnu vrbu, dok simbolične predstave dve ruke koje blagosiljaju (za pokojnike koji su Kohaniti), ili lavora sa bokalom (za Levite)[88], nisu pronađene ni na jednom od sačuvanih spomenika.

Ispod simbola su ponegde bile fotografije pokojnika, ali je do danas ostala čitava samo fotografija na spomeniku Johani Alt (1868-1896), supruzi trgovca Eduarda Alta. Ispod fotografije, ili odmah ispod simbola, je najčešće kratak tekst na hebrejskom jeziku, zatim tekst na nemačkom jeziku (kod svih starijih spomenika on je pisan goticom), sa imenom pokojnika i datumima. Uobičajeni tekst na nemačkom jeziku je isto kratak, sa osnovnim podacima, kao na ovom primeru: *"Hier ruhet Gizella Neuman geb. Klein, gest. am 26-ten juli 1900. im 21-ten Lebensjahre, Tief betrauert und beweint von ihren Gatten Alfred und Sohn Robert, Ruhe sanft!"* (Ovde leži Gizela Nojman, rođ. Klajn, umrla 26. jula 1900. god. u 21. godini života, Duboko ožalošćeni suprug Alfred i sin Robert, Počivaj u miru!). Samo na nekim novijim spomenicima nailazimo na tekst na srpskom jeziku, kao kod Julija Kona (1881-1934), upravnika "Mitrovačke paropile" tridesetih godina ovog veka.

Sahranjivanje na mitrovačkom jevrejskom groblju počelo je 1874. godine[89]. Na jednom od očuvanih planova grada iz druge polovine XIX veka (oko 1885. godine) groblje je označeno i piše: Jüd. Friedhof (Jevrejsko groblje), između

naselja Hessendorf i reke Save, tj. na mestu gde se i danas nalazi. Tek tridesetih godina XX veka prvi put se u popisu kuća javlja naziv ulice Bosutski put. Tada su tu bile samo četiri kuće i parcele, od kojih je jedna bila u vlasništvu Jevrejske bogoštovne opštine i na kojoj se nalazilo groblje.

Najstariji datum koji se danas može pročitati nalazi se na spomeniku-obelisku podignutom Davidu Konu (1822-1875). Iako su na većini spomenika iz XIX veka kamen i slova propali, ipak je na petnaest moguće pročitati imena pokojnika i datume[90].

Spomenici iz XIX veka

1. KOHN DAVID (1822-1875)
2. KAISER LEOPOLD (rođen i umro 1876)
3. FISCHER LAZAR (1811-1879)
4. SCHWITZER HEINRICH (1821-1881), spomenik podigao sin MORITZ
5. FILLINGER EDUARD (1856-1886)
6. FISCHER ROSA (1867-1889)
7. FISCHER REGINA (1812-1894)
8. KRAUSZ rođ. ROSENZWEIG HELENE (1851-1895)
9. SCHWITZER MORITZ (1854-1895)
10. DEUTSCH RISA (1880-1896)
11. ALT JOHANNA (1868-1896), spomenik podigli muž EDUARD i sin OSKAR
12. WIEGENFELD REGINA (1880-1896)
13. ROTHMÜLLER ADOLF (1835-1897)
14. KOHN FANI (1836-1898)
15. LIPKOVITS MATIAS (1880-1898)

U matičnim knjigama Jevrejske opštine u Mitrovici nalazi se popis umrlih za period od 1874-1902.[91] Pored gore navedenih imena pokojnika, čiji spomenici i danas postoje, u tom protokolu je zabeleženo još oko trideset imena osoba koje su sahranjene na ovom groblju od njegovog osnivanja do kraja

XIX veka. Moguće je da svi nisu ni imali obeležje od čvrstog materijala, naročito ne deca koja su umrla pre navršene prve godine, ali je sigurno da većina od onih dvadesetak nečitkih nadgrobnih ploča pripada sledećim osobama umrlim u XIX veku:

Regina Weisz (1871-1874); Jetti Schaffer (rođena i umrla 1877); Josefina Pesing (rođena i umrla 1879); Wolf Kleinwald, kantor (1832-1882); Pepi Wiegenfeld (1881-1882); Manzika Krauss (1881-1883); Hermine Goldstein (rođena i umrla 1884); Richard Fillinger (1884-1886); Charlotte Hirth (1875-1887); Regina Alt (1796-1889); Jakob Wiegenfeld (1882-1889); Bela Alt (rođena i umrla 1890); Malvina Schwitzer (rođena i umrla 1891); Marie Schwitzer (rođena i umrla 1891); Heinrich Schwitzer (rođen i umro 1892); Scharlot Pesing (rođena i umrla 1892); Israel Schatteles (1824-1892); Heinrich Isak (rođen i umro 1892); Olga Kraus (rođena i umrla 1892); Johanna Schwitzer (1886-1893); Adolf Schwitzer (rođen i umro 1893); Norbert Alt (1891-1893); Regina Mandl (1893-1894); Margita Kraus (rođena i umrla 1894); Fani Fleischman (rođena i umrla 1895); David Fischer (1866-1896); Rosa Schwitzer (1897-1898); Leopold Fischer (1857-1898); Rosalia Deutsch (1888-1899); Josefine Reismann (1845-1899); Isidor Müller (1885-1899); Lazar Grünfeld (1896-1899); Rosa Schwitzer (1897-1899).

Na oko trideset očuvanih nadgrobnih spomenika podignutih od početka XX veka do 1940. godine, upisana su četrdeset četiri imena:

1. WILLANY EMILIE (1894-1900)
2. NEUMAN rođ. KLEIN GIZELLA (1879-1900), spomenik podigao muž ALFRED
3. WIEGENFELD JAKOB (1892-1900)
4. FISCHER JULIE (1832-1901)
5. WIEGENFELD JOHANN (1839-1902)
6. POLLAK NETTI (1846-1902)
7. HELLER MORITZ (1894-1902)
8. BUCHWALD ROSALIA (1873-19..)

9. DEUTSCH FILIP (1879-1904)
10. BELGRAD ABRAHAM (?-1905)
11. MARCH JAKOB (1858-1905)
12. ZENTNER rođ. MARKUS MARIE (1844-1908), spomenik podigli zahvalni ISIDOR i ZORA WEISS
13. HIRTH rođ. FISCHER LOUISE (1843-1910)
14. STERN rođ. WEISZ HERMINE (1862-1910), spomenik podigli ćerka IVON, zet BERTA i ZSIGA BANO
15. KRAUS LEOPOLD (1906-1912)
16. GÄRTNER dr HERMAN (?-1914), rabin
17. HERZFELD SAMUEL (1834-1914), spomenik podigla Izraelitska bogoštovna opština 1927. godine
18. ALT TERESIA (1834-1914)
19. BREUER WILHELM (1854-1917)
20. KOHN rođ. LÖBL CECILIE (?- 1918)
21. ALT EDUARD (1860-1920)
22. PESING rođ. KRAUS LIVIA (1892-1920)
23. PESING rođ. KOHN JULIA (1858-1920)
24. KRAUS BELA (1896-1923)
25. FLEISCHMAN BENJAMIN (1896-1924)
26. ROSENBERG rođ. LÖBL ERNESTINA (?-1925)
27. HERZFELD ROSA (1840-1926)
28. ROSENBERG MARGITA (1908-1926)
29. PESING ISO (1885-1926)
30. PERL MORITZ (1866-1927)
31. ROSENBERG SIMON (1842-1928)
32. LEDERER dr EDUARD (1861-1928)
33. PESING HERMAN (1851-1929)
34. LEDERER CHARLOTTE (1868-1929)
35. GROSS SIMON (1854-1932)
36. KOHN JULIO (1881-1934)
37. BREUER rođ. SCHREIBER THERESIA (1867-1936)
38. GROSS ROSALIA (1851-1937)
39. GROS SIGMUND (1875-1938)
40. ROSENBERG ARNOLD (1876-1939)
41. BRAUN rođ. ROSENBERG ROSA

42. KRAUS JAKOB
43. KRAUS rođ. PESING JOSEFINA (1883- ?)
44. GROS TEREZIJA (1873-1945)

U pomenutom Protokolu matice umrlih za period 1874-1902. upisana su imena šestoro dece koja su sahranjena na ovom groblju početkom XX veka, ali čiji spomenici ne postoje. To su:

Miksa Izsak (1897-1901); Ludvig Adolf Kohn (rođen i umro 1901); Robert Neuman (1900-1901); Regina Gros (rođena i umrla 1902); Ilona Iszak (1901-1902); Regina Neuman (rođena i umrla 1902).

Danas više nije moguće utvrditi koliko je ovde sahranjeno Jevreja koji su stradali ili umrli tokom 1941/42. godine. Sa sigurnošću se zna samo da je tu sahranjena Paula Frankfurter rođ. Flajšman, koja je posle svih poniženja i mučenja izvršila samoubistvo. Samo jedan dan pre transporta za Aušvic, 28.7. 1942. godine, njeni roditelji Janka i Josip Flajšman su dobili odobrenje da je sami odvezu običnim seljačkim kolima do groblja i sahrane pored brata Benjamina, bez ikakvog obeležja. Niko od preostalih Jevreja u gradu nije mogao prisustvovati sahrani, jer im je bilo zabranjeno da izlaze iz kuća[92].

Posle Drugog svetskog rata malobrojni rođaci i prijatelji su na porodičnim spomenicima dopisali nekoliko imena onih koji su stradali u logorima ili u borbi. Na spomeniku porodice Pesing su upisani EGON i MIRA KRAUS - žrtve 1941-45. Na maloj ploči podignutoj porodici Gros, pored imena roditelja, upisane su: ĐAJIĆ rođ. GROS ELVIRA; KRAUS - MIROSAVLJEVIĆ rođ. GROS REGINA; SUBIĆ rođ. GROS JOHANA - SEKA i RIHTER rođ. KRAUS MIRA, koje "nečovečno uništiše fašisti". Jozefina Vajs, koja se vratila iz Aušvica, podigla je spomenik svojoj sestri BIHLER rođ. LEVI MIROSLAVI i njenoj ćerki JELICI (Heleni Anaf).

Iseljavanje u Izrael je, verovatno, razlog što preživeli mitrovački Jevreji nisu na ovom groblju podigli bar zajednički spomenik svim žrtvama rata.

OKUPACIJA I STRADANJE MITROVAČKIH JEVREJA U DRUGOM SVETSKOM RATU

Sudbina jevrejskog naroda širom Evrope nije mimoišla ni Jevreje u Sremskoj Mitrovici. Prema zvaničnim podacima, u Drugom svetskom ratu stradalo je oko osam stotina Mitrovčana, od toga nešto više od osamdeset Jevreja. Ako se uzme u obzir pretpostavka da je, zajedno sa onima koji su izbegli deportaciju i logore, preživelo oko dvadeset članova mitrovačke jevrejske zajednice, onda se vidi da je broj Jevreja u gradu početkom rata bio približno broju od 116 članova, prema popisu za 1939/40. godinu.

Broj Jevreja u Mitrovici se nešto povećao kada su počeli stizati emigranti iz drugih evropskih zemalja, jer je februara 1940. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije odredilo i ovaj grad za jedno od sabirališta izbeglica koje su se ovde zatekle bez dozvole boravka[93]. U maju 1940. godine, list "Srem" je objavio vest da se "po dozvoli Bana Dunavske banovine nastanilo u Mitrovici 60 jevrejskih izbeglica iz Češke i Poljske. Oni su osnovali i svoju čitaonicu i svoju menzu u lokalu Filipa Vidakovića"[94]. Ove izbeglice su bile na proputovanju kroz Jugoslaviju, jer im je cilj bio odlazak u Palestinu, ali su mnogi od njih uhapšeni i streljani, ili sprovedeni u logore.

Život u Mitrovici se izmenio ulaskom nemačke vojske u grad 11. aprila 1941. godine, a prve progone, zastrašivanja i pljačke osetili su upravo Jevreji. Situacija se još više pogoršala uspostavljanjem vlasti Nezavisne Države Hrvatske, kojoj je pripao i Srem. Na čelu ustaške vlasti u Mitrovici bio je advokat dr Petar Gvozdić, a njegov najbliži saradnik je bio Franjo Brindl, krojač, na položaju gradonačelnika u vreme pljačkanja i rušenja sinagoge[95].

Rušenje sinagoge

Pljačkanje mitrovačke sinagoge počelo je već u aprilu 1941. godine. Prema izjavi jednog svedoka tih događaja, prvo je bio oštećen krov, a zatim su iznošene klupe, zastori, svećnjaci... Istovremeno sa demoliranjem "Templa", kako su građani zvali sinagogu, pljačkan je i stan kantora Hermana Vajsberga, u čemu su učestvovali neki mitrovački Nemci, Hrvati i drugi simpatizeri nove vlasti[96]. Kada više nije bilo nikakvih pokretnih vrednosti, prešlo se na postepeno razgrađivanje sinagoge, koje je trajalo i tokom 1942. godine. Uz znanje, odobravanje i neposredno učestvovanje gradske vlasti, skidani su prozori i vrata, razvlačeni crep i cigla. Odluku o konačnom rušenju jevrejskog hrama gradonačelnik Brindl ipak nije doneo sam, nego je išao u Zagreb po odobrenje. Po njegovom povratku, pristupilo se rušenju zgrade.

> "Ovim poslom rukovodio je Feješ Antal, činovnik Gradskog poglavarstva, a meni je Brindl jedino saopštio da će cigla od rušenja biti upotrebljena za izgradnju klanice. Rekao je još, da željezne delove neće moći grad zadržati, nego će morati predati nekoj drugoj vlasti, a kojoj ne znam... Porušene cigle bile su složene na zemljištu same zgrade. Ja nisam video kuda je sve cigla prenošena, ali sam video svojim očima kako je cigla od strane vojske postepeno odnošena i to kako od Nemaca, tako i od domobrana. U godini 1942. pri kraju, ili s proleća 1943. čuo sam od Brindla da je sav materijal od jevrejskog hrama po nekoj odluci iz Zagreba određen za izgradnju radničkog doma i da upravu nad tim materijalom preuzima Radnička komora. Franjo Brindl se tada ljutio, jer je grad platio rušenje, a niko mu to nije refundirao niti je imao koristi od materijala. Radnička komora nije iskoristila ovu ciglu... Inače, svi bunkeri koji su bili u Mitrovici građeni su od te cigle, a vojska je tu ciglu upotrebila i za sve druge svoje potrebe"[97].

Tako je, posle trideset sedam godina od izgradnje, uništena mitrovačka sinagoga, a ubrzo zatim je sledilo i gotovo potpuno uništenje jevrejske populacije u ovom gradu.

Pljačkanje Jevreja i teranje na prinudni rad

Kako su izgledali prvi dani okupacije u Mitrovici najbolje ilustruje izjava uglednog advokata dr Slavka Kiršnera,

koji je na kratko bio i sam svedok odnosa nove vlasti prema Jevrejima:

"Godine 1941. ja sam se u Mitrovicu vratio sa fronta krajem aprila. Nemci su već bili ušli u grad i zatekao sam Jevreje u Mitrovici vrlo zaplašene, jer je već bilo antisemitskih ekscesa (pljačkanje sinagoge i stana sveštenika - kantora Vajsberga, kao i napadi na ulicama, pogrebne povorke u kojima su Jevreji morali vući kao konji, itd). Te ekscese su organizovali Nemci i govorilo se da je nemačka vojska plaćala decu da pljačkaju. Nas su lokalne vlasti terale na prisilni rad, što se sastojalo u čišćenju prostorija i slično, da nas osramote i ponize.

Vrlo brzo, i pre svake zakonske odredbe, Gradsko poglavarstvo u Mitrovici izdalo je naredbe o nošenju židovskog znaka sa nemačkim i hrvatskim natpisom. To je bila široka žuta traka oko mišice. Daljnja odredba je bila da se ne sme izlaziti posle 7 ili 8 sati uveče, da se nedeljom posle podne ne sme izlaziti nikako, ograničavano je kupovanje na pijaci i sl.

Naročito su iz jevrejskih stanova iznosili, tobože za potrebe nemačke vojske, postelje i posteljinu, stolove i ostale kućne stvari, tako da su izvesne familije ostale bez nameštaja, pogotovo bez posteljnih stvari...

Morali smo raditi na utovaru ratnog plena. Bilo je 5-6 šlepova tog materijala. Radili su i muški i ženski. Da bi žene unizili, one su morale prati kola i vući ih kroz grad na stanicu. Sav posao obavljali smo sa trakama oko ruku. Na tom poslu radili su i mnogi Srbi, ali su Jevreji uvek dobili posao odvojeno od drugih, a pravilo je bilo da su Jevreji posle rada morali utovarivati željezo u posebni šlep, sve dok ne završe. Na rad se išlo u 7 sati izjutra, katkada u 6, i trajalo je do 9 uveče, pa i kasnije. Odmor samo za kratak ručak. Tim poslom rukovodio je Nemac, lajtnant Graf, iz Magdenburga, koji se hvalio da je on specijalista za progone Jevreja. Zlostavljanja pojedinačno nije bilo. Prisilan rad je bio od početka, pa i kantor Vajsberg je morao čistiti nužnike. Sve dok nije došla ustaška policija progoni su se vršili dosta blago, tj. bez nekih naročitih grubosti. Samo su bili mesni organi ti koji su bili neprijatni i stalno su dolazili kući... Ispočetka stav ustaških glavešina nije bio izrazito antisemitski u onoj formi kao u Nemačkoj. Meni je npr. dr Petar Gvozdić privatno rekao da se on ne slaže sa tim kako "oni" kažu da će židovima sve uzeti, a neće im se dati da rade (pod "oni" je mislio na vlasti iz Zagreba)...

Pre mog odlaska iz Mitrovice (15. jula) obavljeni su po jevrejskim kućama pretresi, tj. razbojnički pohodi ustaške policije. Tako su opljačkane familije Ace Rozenberga,Fanike Gertner, Zigmunda

Huberta i drugih. Naročito loše je prošla familija Flajšman, koju su sasvim opljačkali i izbacili iz kuće..."[98]

Teranje Jevreja na najgore radove (utovar i istovar municije i bodljikave žice, raznošenje vode po gradu, kopanje rovova, pranje nužnika i kancelarija, prevoženje pobijenih ljudi) spominju i drugi svedoci tih događaja[99]. Svi Jevreji koji su bili u državnoj službi izbačeni su sa posla, a oni koji su imali privatne radnje morali su da ih napuste i ključeve predaju predstavnicima vlasti.

Među prvim žrtvama bio je dr Ignac Frankfurter, zet trgovca Josipa Flajšmana i suvlasnik firme "Aurum", u kojoj su obrađivani plemeniti metali. U akcijama pljačkanja bogatijih Jevreja ova kuća je bila posebno privlačna zbog zlata. Pored toga što su dr Frankfurtera, posle oduzimanja firme, terali na prisilni rad, on je bio izložen torturi u svom stanu, pod optužbom da je sakrio dragocenosti. Pretpostavlja se da su ga ustaše mučile dok nije nešto priznao, jer su oni u svojim novinama objavili vest kako je u bašti Frankfurterove kuće otkriveno nekoliko kilograma zlata. Ignac Frankfurter je uhapšen maja 1941. godine, mučen je u zatvoru, a zatim sa grupom drugih Mitrovčana proteran u Vukovar, gde je ubijen[100].

Na posleratnom suđenju ustaškim zločincima iz Mitrovice, kao dokazni materijal protiv Karla Helbiha i Franje Brindla, priložen je zapisnik od 30. juna 1942. godine, sačinjen od strane organizacije "Hrvatski radiša", koja se bavila oduzimanjem ili prisilnim otkupljivanjem imovine Jevreja i Srba[101]. U tom zapisniku je navedeno da su sledeća lica prodala svoju imovinu:

Gertner Fani - galanterija, Mitrovica	kuna	600.000
Jelka Lederer - drogerija	"	37.000
Edo Alt i Kovač Julije - galanterija	"	236.230
Josip Flajšman - trg. kožom, Mitrovica	"	1.100.000
"Aurum" - prerada dragih kovina, vlasnik Flajšman	"	165.144

Pod obavezom prinudnog rada, uz gubitak imovine i svih prava, uz zastrašivanja i pojedinačna hapšenja, većina mitrovačkih Jevreja je ostala u gradu sve do polovine 1942. godine. Samo jedan manji broj je uspeo da se skloni na sigurno pre masovnih hapšenja i teranja u logore smrti: porodica Julija Polaka je našla utočište u selu Donji Tovarnik, porodica Aleksandra Kremera se smestila u Zaječaru, dr Slavko Kiršner je takođe proveo rat u Srbiji...

Sin Ignaca Frankfurtera i unuk Josipa Flajšmana, Ervin Frankfurter, uspeo je da pobegne iz Mitrovice i smesti se kod ujaka Morica Flajšmana, koji je bio kožarski trgovac u Somboru. Tu se skrivao jedno vreme, ali je najverovatnije uhapšen u Mađarskoj prilikom pokušaja bekstva, posle čega mu se gubi svaki trag.

U partizane je iz Mitrovice otišlo nekoliko Jevreja. Sudija Sreskog suda i poslednji predsednik Jevrejske veroispovedne opštine, dr Friderik David, sa suprugom Rozom i jednogodišnjim sinom Filipom, sklonio se 22. juna 1941. godine u Manđelošku planinu, u vinograd dr Salamona Lendlera iz Čalme. (Priključili su se Fruškogorskom partizanskom odredu, a dr Davidu i njegovoj supruzi je posle rata dodeljena Spomenica 1941.)[102]

Miroslava Bihler (ćerka Zigfrida Levija) bila je takođe u narodnooslobodilačkoj borbi od 1941. godine, ali je uhapšena u Fruškoj gori, juna 1944, i streljana zajedno sa četrnaestogodišnjom ćerkom Jelicom.

Hapšenja i deportacija u logore

Nepunih mesec dana od uspostavljanja nove vlasti, 6. maja 1941. godine, uhapšena je veća grupa uglednih mitrovačkih građana - Srba, među kojima je bio poznati advokat i političar dr Jevrem Vidić. Tom prilikom je uhapšen jevrejski trgovac Petar Morgenštern i zajedno sa ostalima saslušavan i mučen u zatvoru Sreskog načelstva[103]. Njegovi sinovi Samuilo i

Josip Morgenštern pokušali su da dokažu kako njihov otac nije ništa kriv, čak su prikupljali potpise komšija uz molbu za oslobađanje Petra Morgenšterna, ali su ubrzo i njih dvojica bili uhapšeni. Prema izjavi Josipa Morgenšterna, tada su ih u opštinskom zatvoru tako tukli, da su njemu izbili zube[104]. Pored njih, u tom zatvoru je bilo Jevreja iz Iloka, Šida, Mitrovice. Bogati iločki Jevreji su policiji davali novac u nadi da će biti oslobođeni, međutim, svi su postepeno otpremljeni u logore.

Petar Morgenštern i njegova dva sina su se našli u grupi Mitrovčana koja je u junu 1941. godine transportovana, preko Vinkovaca i Zagreba, u koprivnički logor, zatim u Gospić, pa u Jadovno. Većina je tu ubijena, među njima i Petar, dok su Samuilo i Josip prebačeni u Jasenovac[105].

Toga leta 1941. godine, uhapšeni su u kući trgovca Josipa Flajšmana njegovi sinovi Imre i Šandor, pod optužbom da su skrivali oružje zaostalo iz Prvog svetskog rata. Posle kratkog boravka u mitrovačkom zatvoru i oni su sprovedeni u Gospić, a zatim u Jasenovac, gde im se gubi trag[106]. Tada se u kuću Josipa Flajšmana uselila ustaška politička policija. Prizemlje i podrum su pretvoreni u zatvor, a naročito je podrum bio poznat kao mesto gde su dovođene stotine uhapšenih iz celog Srema. Posle zlostavljanja i kratkog boravka u ovom zatvoru, uhapšeni su u manjim grupama transportovani dalje, u druge zatvore, ili na streljanje. Pored tragedije porodice Flajšman, i njihova kuća je među stanovništvom Srema postala poznata po zloglasnom "Flajšmanovom podrumu"[107].

Nekoliko mlađih Jevreja se priključilo komunističkom pokretu otpora, a jedan od istaknutih članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije u Mitrovici bio je Emil Skalicki. U ovoj organizaciji je bio od leta 1940. godine, uz Jovanku Gabošac, Boška Palkovljevića Pinkija i druge. Godine 1941. postao je član Mesnog komiteta SKOJ-a i vođa jedne od omladinskih grupa "Crvena garda". Emil Skalicki je uhapšen sa ostalim članovima Mesnog komiteta u avgustu 1942. godine, u vreme akcije ustaškog zločinca Viktora Tomića. Sprovedeni su u Vukovar, gde su, posle saslušavanja i mučenja, u grupi od oko sedamdeset Mitrovčana, streljani na Dudiku[108].

Pored Emila Skalickog, u SKOJ-u su bili njegov brat Erih, zatim Vladimir Kiršner, Miroslava Kraus. Vladimir Kiršner, gimnazijalac, uhapšen je u Šapcu prilikom pokušaja bekstva i najverovatnije je streljan u Jasenovcu 1942. godine, a u tom logoru je stradala i Miroslava Kraus.

Sa narodnooslobodilačkim pokretom su od početka sarađivale i sestre Gros: Elvira (udata Đajić) i Johana (udata Subić), sve dok nisu uhapšene i odvedene u logore. (Elvira Gros je bila član KPJ, a kao aktivista radničkog pokreta bila je uhapšena i pre rata)[109].

Preostali mitrovački Jevreji su, posle više od godinu dana straha i neizvesnosti, pokupljeni leta 1942. godine i deportovani u koncentracione logore. U teretne vagone su utovarani iznemogli starci, vezani mladi ljudi, žene, deca. Strah i teror je tada vladao i među srpskim stanovništvom u gradu, a mnogi su završili u istim logorima sa svojim komšijama Jevrejima. Prema sećanju Anice Mihajlović, njih su prebacili vozom do Vinkovaca, gde su ih uterali u neki stadion.

> "Ovde je bilo sakupljeno već nekoliko stotina ljudi, uglavnom Jevreja iz Srema i Bosne. Tu smo, pod vedrim nebom, uz sve vremenske nepogode, na goloj zemlji proveli šest nedelja. Neću da opisujem sve doživljene scene: starih koji su umirali, vapaje teških bolesnika i nervno rastrojenih osoba. Nas bespomoćne ljude ponovo su oterali na stanicu i danima smo putovali u pretrpanim, zatvorenim teretnim vagonima, ne znajući kuda nas vode"[110].

Jevreji iz Mitrovice su najviše stradali u logorima Aušvic i Jasenovac. Poslednja grupa, u kojoj je bio trgovac Josip Flajšman sa suprugom Jankom, otpremljena je iz Mitrovice u Aušvic 29. jula 1942. godine u devet sati pre podne[111].

Povratak preživelih Jevreja i iseljavanje u Izrael

Po završetku Drugog svetskog rata, od oko stotinu članova jevrejske zajednice u Sremskoj Mitrovici, koliko ih je bilo pred rat, vratilo se, prema nezvaničnoj evidenciji, trinaest preživelih:

JOSIP MORGENŠTERN, iz Jasenovca
JOZEFINA VAJS, iz Aušvica
MIRJAM VAJS, iz Aušvica
EDUARD FLAJŠMAN, iz zarobljeništva u Nemačkoj
SIMON MORGENŠTERN, iz zarobljeništva u Nemačkoj
SLAVKO KIRŠNER, iz izbeglištva u Srbiji
ALEKSANDAR, OLGA I JOSIPA KREMER, iz Zaječara
JULIJE, BERTA, LEA I RAHELA POLAK, iz Donjeg Tovarnika.

Pored mitrovačkih Jevreja, u gradu su se posle oslobođenja kratko zadržali i Cezar Levi iz Sarajeva, inž. Solomon Kalmić iz Beograda, dr Jicak Singer iz Kikinde i još nekoliko službenika koji su dobili nameštenje u Mitrovici.

Pokušaj da se ovde obnovi rad Jevrejske veroispovedne opštine nije uspeo, ali i oni malobrojni Jevreji koji su živeli u Mitrovici do iseljenja u Izrael, imali su svoje predstavnike. Posebno su se isticali Julije Polak, ugledni član Opštine pre rata, zatim Simon Morgenštern i Cezar Levi[112]. Jevreji su od nove vlasti tražili povraćaj imovine koja im je oduzeta tokom 1941/42. godine, kada je 1945. formirana Komisija za konfiskaciju pri G.N.O. Sremske Mitrovice. Ta komisija je po Zakonu o postupanju sa imovinom koju su sopstvenici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja je oduzeta od strane okupatora i narodnih pomagača, donela rešenja pri Sreskom narodnom sudu o vraćanju imovine Eduardu Flajšmanu, Josipu Morgenšternu, Jozefini Vajs...[113] Zahteve su podnosili još neki, koji su polagali pravo na imovinu oduzetu njihovim bliskim rođacima: Eduard i Kalman Alt iz Beograda (potomci trgovca Oskara Alta), naslednici porodice Lustig iz Zagreba i drugi.

Kada je 1948. godine osnovana država Izrael, odluku o iseljavanju donela je većina preživelih mitrovačkih Jevreja. U Jugoslaviji je ostao dr Slavko Kiršner, advokat, koji je dobio mesto činovnika Ministarstva trgovine i snabdevanja u Beogradu, kao i neki od onih koji su još pre Drugog svetskog rata živeli van Sremske Mitrovice.

Organizovanog odlaska iz Mitrovice za Izrael nije bilo, već su se ovdašnji Jevreji priključili većim grupama u Novom Sadu ili Beogradu, u prvoj i drugoj aliji[114]. Zahvaljujući onima koji nisu nikad prekinuli vezu sa starim zavičajem, poznato je da je Simon Morgenštern (Ben Šahar) bio zaposlen u Jerusalimu kao viši savetnik pri Pravnom odeljenju Ministarstva trgovine i industrije; Josip Morgenštern je bio činovnik u Holonu; mr farm. Eduard Flajšman je radio kao apotekar u Tel Avivu; Mirjam Vajs - Levi je takođe radila u apoteci, u Nahariji.

Vesti o smrti nekih bivših članova mitrovačke jevrejske zajednice takođe stižu do nas, kao ova, objavljena u "Biltenu" Udruženja Jevreja Jugoslavije u Izraelu:

> "MIRJAM LEVI, udova pokojnog Cezara Levija iz Naharije umrla je 17.4.1990 god. u Karmielu. Mirjam je rođena 1920. godine u Sremskoj Mitrovici gde je živela i školovala se do rata. Za vreme rata preživela je sve strahote logora u Aušvicu i Bergen Belsenu. Posle oslobođenja vraća se u Novi Sad gde radi u apoteci okružnog ureda i gde se udaje za pokojnog Cezara. Sa alijom 1949. godine stižu u zemlju i u početku žive u Kidronu a onda se nastanjuju u Nahariji, gde je radila dugi niz godina u apoteci kupat holima sve do penzionisanja.
>
> Mirjam je sahranjena na groblju u Nahariji gde su je veliki broj prijatelja i poznanika ispratila na večni put. Oplakuju je kćerka Nurit iz Karmiela, sinovi Arie u Atlitu i Ami u Tel Avivu, snaje, zet i sedam unuka.
>
> Neka joj je laka zemlja!"[115]

Potomaka, bližih i daljih rođaka mitrovačkih Jevreja ima danas najviše u Izraelu, a jedan manji broj u Evropi (Srbija, Mađarska, Hrvatska), Južnoj Americi, Australiji.

Ovaj znak neka stoji
umesto nepostojećeg
spomenika mitrovačkim
Jevrejima - žrtvama holokausta

JEVREJI - ŽRTVE RATA 1941-1945[116].

1. ALT Morica ROZALIJA - 71, Mitrovica, uhapšena jula 1942, ubijena u Aušvicu.
2. BAUM TINKA - 45, Zagreb, uhapšena 1941, ubijena u Jasenovcu.
3. BEM LILI - 40, Mađarska, posle hapšenja 1941. u Sremskoj Mitrovici, izvršila samoubistvo.
4. FERSTNER Benjamina ALEKSANDAR - 20, Šid, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
5. FERSTNER Samuela BENE - 47, Mitrovica, radnik, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
6. FERSTNER Samuela DAVID - 46, Mitrovica, trgovac, početkom rata pobegao u Bosnu i priključio se partizanima, gde je umro od tifusa.
7. FERSTNER Davida ERVIN - 20, Sremska Mitrovica, student, uhapšen juna 1942, ubijen u Nemačkoj.
8. FERSTNER Jakoba FANI - 43, Ruma, pobegla sa mužem u Bosnu, gde je umrla od tifusa.
9. FERSTNER Samuela JENE - 54, Mitrovica, trgovac, uhapšen jula 1942, ubijen u Aušvicu.
10. FERSTNER MANDIKA - 38, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
11. FERSTNER Samuela VILHELM - 42, Mitrovica, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
12. FERSTNER Davida ZLATKO - 14, Sremska Mitrovica, učenik, pobegao sa roditeljima u Bosnu, gde je umro od tifusa.
13. FIŠER LAZAR - 50, trgovac, ubijen u Vinkovcima 1942.
14. FLAJŠMAN Josipa IMRE - 42, Mitrovica, trgovac, juna 1941. oteran u Gospić, zatim u Jasenovac, gde je umro 1943.

15. FLAJŠMAN JANKA - 70, uhapšena jula 1942, ubijena u Aušvicu.
16. FLAJŠMAN JOSIP - 72, Mađarska, trgovac, uhapšen jula 1942, ubijen u Aušvicu.
17. FLAJŠMAN Josipa ŠANDOR - 42, Mitrovica, trgovac, juna 1941. oteran u Gospić, zatim u Jasenovac, gde je ubijen.
18. FRAJND Leopolda MIRA - 5, odvedena sa roditeljima u Aušvic maja 1943, gde je ubijena.
19. FRAJND Jakoba DAVID - 46, Mitrovica, lekar, uhapšen maja 1943, ubijen u Aušvicu.
20. FRAJND Jakoba JAKOB - uhapšen maja 1943, ubijen u Aušvicu.
21. FRAJND Jakoba JOZEFINA - 45, Ruma, uhapšena 1941, ubijena u Jasenovcu.
22. FRAJND Jakoba LEOPOLD - 38, Ruma, trgovac, uhapšen 1943, ubijen u Aušvicu.
23. FRAJND SARINA - 32, Brčko, uhapšena maja 1943, ubijena u Aušvicu.
24. FRANKFURTER Ignaca ERVIN - 19, Sremska Mitrovica, učenik, nestao u Mađarskoj, pri pokušaju bekstva.
25. FRANKFURTER Mavre IGNAC - 46, Vinkovci, doktor hemije, uhapšen 1942, ubijen na putu za Vukovar.
26. FRANFURTER Josipa PAULA - 50, Mitrovica, posle hapšenja i mučenja izvršila samoubistvo jula 1942.
27. GERSTENFELD (majka Fani Gertner) - 80, Poljska, uhapšena jula 1942, umrla na putu za Aušvic.
28. GERTNER FANI - 58, Poljska, uhapšena jula 1942, ubijena u Aušvicu.
29. GERTNER Hermana DAVID - 33, Poljska, magistar farmacije, uhapšen jula 1942, ubijen u Aušvicu.
30. GERTNER Hermana LEON - 31, Mitrovica, doktor prava, uhapšen juna 1942, umro u Jasenovcu.
31. HENDLER Filipa ISAK - 49, Šašinci, prebegao u Srbiju 1941, streljan u Šapcu 1942.
32. HUBERT ADOLFINA - 70, uhapšena jula 1942, ubijena u Aušvicu.

33. HUBERT Jozefa ARNOLD - 40, Bosut, uhapšen jula 1942, ubijen u Aušvicu.
34. HUBERT BERTA - 38, Šid, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
35. HUBERT Simona JOSIP - 11, Sremska Mitrovica, odveden sa roditeljima u Aušvic, gde je ubijen.
36. HUBERT Simona ZLATA - 9, Sremska Mitrovica, odvedena sa majkom u Aušvic, gde je ubijena 1942.
37. HUBERT Adolfine SIMON - 43, Zagreb, trgovac, oteran u Jasenovac 1942, gde je ubijen.
38. KIRŠNER Slavka VLADIMIR - 17, Varaždin, učenik, član SKOJ-a, prebegao u Srbiju, ali je uhvaćen i streljan u Šapcu 1942.
39. KLAJN Helene ARNOLD - 34, Mađarska, trgovački pomoćnik, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
40. KLAJN HELENA - 68, knjigovođa, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
41. KLAJN Helene LAZAR - 30, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
42. KLAJN OLGICA - 30, Šid, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
43. KOVAČ Eduarda CECILIJA - 44, Mitrovica, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
44. KOVAČ Adolfa JULIJE - 49, Erdevik, trgovac, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
45. KOVAČ Julija OLGICA - 16, Sremska Mitrovica, učenica, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
46. KOVAČ Julija SLAVICA - 12, učenica, uhapšena sa roditeljima juna 1942, ubijena u Aušvicu.
47. KRAUS BERTA - 60, uhapšena jula 1942, ubijena u Aušvicu.
48. KRAUS HERMAN - 68, trgovac, uhapšen jula 1942, ubijen u Aušvicu.
49. KRAUS JOSIP - uhapšen juna 1942, ubijen u Jasenovcu.
50. KRAUS Benjamina MIRA - 19, Bela Crkva, učenica, član SKOJ-a, uhapšena 1942, ubijena u Jasenovcu.

51. KRAUS Josipa OTO - 35, Mitrovica, trgovački pomoćnik, pobegao u Srbiju, ali je uhvaćen i streljan u Šapcu.
52. LEDERER JELKA - 37, apotekar, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
53. LEDERER OSKAR - 34, Čalma, inženjer, uhapšen 1943, oteran na rad u rudnik Bor, ubijen 1944.
54. LEVI ROZALIJA - 65, uhapšena jula 1942, ubijena u Aušvicu.
55. LEVI ZIGFRID - 71, Češka, knjigovođa, uhapšen marta 1942, ubijen u Jasenovcu.
56. MIROSAVLJEVIĆ Zigmunda REGINA - 39, Laćarak, uhapšena 1942, ubijena u Jasenovcu.
57. MORGENŠTERN ADOLF - 67, trgovac, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
58. MORGENŠTERN BERTA - 25, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
59. MORGENŠTERN JOVANKA - 35, Subotica, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
60. MORGENŠTERN Petra MIRJAM - 16, Subotica, učenica, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
61. MORGENŠTERN MORIC - 18, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
62. MORGENŠTERN Adolfa PETAR - 46, trgovac, uhapšen maja 1941, odveden u Jadovno, gde je ubijen.
63. MORGENŠTERN Petra RUŽICA - 14, Sremska Mitrovica, učenica, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
64. MORGENŠTERN Petra SAMUILO - 21, Manđelos, uhapšen maja 1941, ubijen u Jasenovcu.
65. MORGENŠTERN Adolfa ŠANDOR - 36, Bačka Palanka, trgovac, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
66. MORGENŠTERN ŠARLOTA - 44, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
67. MORGENŠTERN Adolfa FILIP - 45, Čalma, uhapšen i ubijen u Beogradu 1942.
68. RAJSMAN Jene JOZEFINA - 73, Mađarska, uhapšen juna 1942, ubijena u Aušvicu.

69. ROTMILER Hermana TEREZIJA - 45, Laćarak, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
70. ROZENBERG ADOLF - 54, Grgurevci, trgovac, uhapšen jula 1942, umro u Jasenovcu od posledica mučenja.
71. ROZENBERG Josipa DRAGICA - 28, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
72. ROZENBERG Adolfa MAKS - 32, Grgurevci, trgovac, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
73. ROZENBERG Josipa HERMINA - 7, sa majkom oterana u Aušvic, gde je ubijena.
74. ROZENBERG Josipa MUCI - 43, slovoslagač, uhapšen juna 1942, ubijen u Aušvicu.
75. ROZENBERG Simona ŠARLOTA - 54, uhapšena juna 1942, ubijena u Aušvicu.
76. SKALICKI Franje EMIL - 23, Mitrovica, student, član SKOJ-a, uhapšen i streljan u Vukovaru 22. 5. 1942.
77. SUBIĆ Zigmunda JOHANA - 35, Laćark, saradnik NOR-a, uhapšena maja 1943, ubijena u Aušvicu.
78. VAJS Vilhelma LEON - 20, Sremska Mitrovica, uhapšen maja 1943, ubijen u Aušvicu.
79. VAJS VILHELM - 54, Vukovar, poštanski službenik, uhapšen maja 1943, ubijen u Aušvicu.
80. VAJSBERG HERMAN - 49, Rusija, kantor, uhapšen 1942, umro ubrzo od posledica mučenja.
81. ĐAJIĆ Zigmunda ELVIRA - 33, Laćarak, saradnik NOR-a, uhapšena oktobra 1942, ubijena u Jasenovcu.
82. BIHLER Zigfrida MIROSLAVA - 33, Mitrovica, učesnik NOR-a, poginula 1944.
83. ANAF Josifa HELENA - 14, Zemun, stradala u partizanima 1944. sa majkom Miroslavom Bihler.

NAPOMENE

1. P. Šosberger, *Novosadski Jevreji*, Novi Sad 1988, 8.
2. S. Ćirković, Civitas Sancti Demetrii, *Monografija Sremske Mitrovice,* Sremska Mitrovica 1969, 62-63.
3. B. Đurđev, Šeher Mitrovica, *Monografija Sremske Mitrovice*, 80; D. Popović, Vojvodina u tursko doba, *Vojvodina I,* Novi Sad 1939, 287.
4. S. Gavrilović, Sedište štaba graničarskog puka, *Monografija Sremske Mitrovice,* 93-94.
5. S. Gavrilović, *Jevreji u Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX veka*, SANU, Beograd 1989, 5-8.
6. Isto, 5.
7. Isto.
8. Isto, 52.
9. J. Đekić, Srpska narodna nošnja u okolini Sremske Mitrovice, *Srpske narodne nošnje u Vojvodini,* Novi Sad 1953, 17.
10. S. Gavrilović, *Jevreji u Sremu,* 92.
11. S. Gavrilović, *Mitrovica - trgovište u Sremu XVIII i XIX veka (1716 1848),* SANU, Beograd 1984, 140.
12. S. Gavrilović, *Jevreji u Sremu,* 43.
13. Isto, 30.
14. Isto, 81, 91. (Iako Jevrejima nije bilo dozvoljeno naseljavanje u Vojnoj granici, oni su 1753. godine od carice Marije Terezije dobili privilegiju po kojoj je u Zemunu mogla da ostane 21 njihova porodica. Stečene privilegije se nisu mogle prenositi na nove doseljeničke porodice, pa čak ni na naslednike prvobitno privilegovanih, ako su hteli da zasnuju porodicu i ostanu u Zemunu, što je dugo bio predmet spora između vlasti i zemunskih Jevreja).
15. Isto, 45.
16. Isto, 98.
17. Stanovništvo srpske Vojvodine po veri i narodnosti (po zvaničnim izveštajima), Letopis Matice srpske, Budim 1863, 104-146.
18. D. Jelić, Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja 5, Beograd 1987, 32-37. (Čl. I Zakona o emancipaciji Jevreja glasi: U korišćenju svih građanskih i političkih prava, jevrejsko stanovništvo se proglašava ravnopravnim sa hrišćanskim stanovništvom).
19. B. Godra, *Monographie von Syrmien,* Semlin 1873, 5.

20. S. Gavrilović, *Jevreji u Sremu,* 92.
21. S. Gavrilović, *Mitrovica,* 187.
22. Povelja o svim priloženim dobrovoljnim prilozima i milostinjama za postojeću opštu bolnicu Kraljevsko-cesarskog Petrovaradinskog pograničnog puka u Mitrovici, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. 331.
23. Gradsko poglavarstvo Mitrovica, Kontrola stranaca 1861-1872, knj.421, Istorijski arhiv "Srem", Sremska Mitrovica.
24. Spomenica o šezdesetogodišnjici Srpske građanske čitaonice u Sremskoj Mitrovici (1866-1926), priredio Mojo Medić, Sremska Mitrovica 1926, 19.
25. R. Prica, Autonomna gradska opština, *Monografija Sremske Mitrovice,* 123.
26. Isto, 124.
27. Izvori: Matične knjige Jevrejske veroispovedne opštine; Popis spomenika na jevrejskom groblju u Sremskoj Mitrovici; Knjige Gradskog poglavarstva Mitrovica, Istorijski arhiv "Srem".
28. Isto.
29. Lj. Kosier, *Jevreji u Jugoslaviji i Bugarskoj,* Zagreb-Beograd-Ljubljana 1930, 127.
30. "Dvorana robe - HERMAN PESING i sin - Mitrovica, Milekićev trg 15 - Pomodno-manufakturne i platnene robe, zavjesa, pokrivača, stolnjaka i tepiha, odjela za gospodu, gospođe i decu, šivaćih mašina, bicikla, muzika, gramofona i ploča i potrebe zidnih satova, slika, ogledala i lampi, pokućstva od drva, gvožđa, i mesinga, tapetarskih i dekorativnih predmeta" ("Srpski rad", Mitrovica, 12. 8. 1910.); "KOD SALAMONA BUHVALDA u Mitrovici - preko puta Srpskog doma - stigao je velik izbor muškog i ženskog odela, bečkih modela, te radi izmaka sezone prodaje se sve za 25% jeftinije nego do sada - naročito imade veliki izbor ženskih mantlova, haljina i šosova" ("Srbija", Sremska Mitrovica, 7. 12. 1923.);

"Javna zahvala - povodom smrti naše nikad ne prežaljene supruge i majke gdje. LIVIE PESING rođ. Kraus - Izjavljujem najtopliju zahvalnost u prvom redu lekaru g. dr. Iliji Bajiću koji je pokojnicu do zadnjeg časa najpožrtvovanije lečio, mil. gđama Zori Vais i Alice Kohn, koje su pokojnicu najvećim požrtvovanjem do poslednjeg časa njena života negovale i u čijem je naručju ispustila plemenitu dušu svoju, nadalje g. dr. Frankfurteru, rabinu vinkovačkom, koji je održao nadgrobno slovo, cionističkoj našoj omladini, koja je korporativno pod zastavom pogrebu prisustvovala, te g. Beli Krausu, koji je u ime omladine miloj našoj pokojnici kliknuo zadnji "Zbogom". Zahvaljujemo jednako toplo i ostalom građanstvu mitrovačkom, koji pokojnicu do večne kuće ispratiše, isto i mojim trgovačkim i zanatlijskim drugovima,

koji su za vreme pogreba zatvorili radnje i time odali pokojnici zadnju počast. Hvala svim prijateljima i znancima koji su nam bilo kojim putem saučešće izjavili - ISO PESING i jedinica mu VERICA ("Srbija", 19. 3. 1920.);

"Sretan Božić i Novu godinu žele mušterijama JOSIP FLEISCHMAN, ADOLF ROZENBERG, EDO ALT, LEO FREUND..." ("Srem", 25. 12. 1940.); "Narodna apoteka - Mr. Ph. EDUARD J. FLAJŠMAN - Beograd, Cara Nikole II - Sretan Božić i Novu godinu žele mušterijama" ("Srem", 5. 1. 1941.).

31. D. Jelić, nav. delo, 102, 131.
32. Gradsko poglavarstvo Mitrovica, Registar prijave i odjave obrta za 1874-1903, Istorijski arhiv "Srem", Sremska Mitrovica.
33. M. Kolar - Dimitrijević, *Položaj radničke klase u Sremu 1918-1941,* Novi Sad 1982, 225.
34. P. Šosberger, *Novosadski Jevreji,* 168.
35. Udruženje zanatlija - članska knjiga za 1931-1935, Istorijski arhiv "Srem", Sremska Mitrovica.
36. M. Kolar - Dimitrijević, P. Milošević, R. Prica, *Drvni kombinat 1885-1985,* Sremska Mitrovica 1985, 20-21.
37. Isto, 33.
38. Eduard Flajšman, Referat: Jevrejska veroispovedna opština Sremska Mitrovica, Tel Aviv 1983, 2. (rukopis).
39. Dr Josip Rozencvajg (1850-1933), otac Alfreda Rozencvajga (Nenada Mitrova), sahranjen je na jevrejskom groblju u Novom Sadu (P. Šosberger, *Novosadski Jevreji,* 68, 103).
40. Izvori: Knjige Gradskog poglavarstva Mitrovica - prijave i odjave obrta; Glavni katalozi Mitrovačke gimnazije i Državne narodne ženske škole (Istorijski arhiv "Srem", Sremska Mitrovica); Matične knjige Jevrejske veroispovedne opštine (Matična služba Opštine Sremska Mitrovica); Referat Eduarda Flajšmana (Tel Aviv 1983.). - Deo imena je ostavljen u originalu (na nemačkom jeziku), onako kako su vođena u državnim knjigama sve do posle Prvog svetskog rata. U izvornom obliku, radi ilustracije, ostavljena su i imena gimnazijalca za 1910/11. školsku godinu, kao i imena prepisana sa spomenika na jevrejskm groblju u Sremskoj Mitrovici.
41. Jevreji u Jugoslaviji, Enciklopedija Jugoslavije, knj. 4, Zagreb 1960, 490.
42. E. Flajšman, nav. rukopis, 8.
43. "Srbija", 23. juna 1919, str. 3.
44. N. Popović, *Jevreji u Srbiji 1918-1941,* Beograd 1997, 44-45.
45. "Srem", br. 45, 20. januara 1939, str. 3.
46. "Srbija", 13. maja i 8. avgusta 1923.

47. M. Kolar - Dimitrijević, nav. delo, 77.
48. Isto, 85.
49. CIONIZAM- nacionalni pokret nastao u XIX veku, čija je osnovna ideja bila stvaranje jevrejske države i kolonizacija Palestine, čime bi jevrejski narod bio slobodan i zaštićen od udara antisemitizma širom sveta. Prihvaćen sa oduševljenjem, pokret je nailazio na mnoge poteškoće, ali ideja o stvaranju zajedničkog zavičaja za Jevreje u dijaspori nije napuštena, tako da je konačno, 1948. godine, proglašena država Izrael. (S. Dubnov, *Kratka istorija jevrejskog naroda,* Beograd 1986, 211, 240).
50. "Srbija", 27. februara 1921. i 4. marta 1921. ("Sa jevrejske zabave").
51. Šosberger, *Osnovni pojmovi jevrejskih običaja i religije,* Novi Sad 1996, 29-31; Praznični običaji jugoslovenskih Jevreja, katalog izložbe, Jevrejski istorijski muzej, Beograd 1986, 57-67.
52. HALUCI - pioniri koji su se u dijaspori pripremali za život u Palestini - Erec Izraelu. Pored učenja hebrejskog jezika (ivrita), istorije i kulture jevrejskog naroda, oni su se osposobljavali za mnoga korisna i teška zanimanja, koja će im biti potrebna u izgradnji nove države. Za omladinu su leti organizovana logorovanja (hahšare), najčešće na poljoprivrednim dobrima, kako bi se što bolje pripremili pre iseljenja (P. Šosberger).
53. "Srem", 6. maj 1938.
54. Glavni katalog Kraljevske male realne gimnazije za godinu 1910/11, knj. 130, Istorijski arhiv "Srem", Sremska Mitrovica.
55. Enciklopedija Jugoslavije, knj. 6, Zagreb 1965, 140-141.
56. P. Šosberger, *Novosadski Jevreji,* 36, 68.
57. Izveštaj Kraljevske male realne gimnazije za godinu 1912/13, Muzej Srema, Sremska Mitrovica.
58. E. Flajšman, nav. rukopis, 5.
59. Fotografija priložena uz izjavu Nadežde Mrđenov od 21. 5. 1951, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. 541.
60. M. Filipović, Z. Veljković, *Hronika 75 godina FK Srem,* Sremska Mitrovica 1994, 54.
61. Isto, 77.
62. Sreimske novine, br. 87, Vukovar, 29. listopada 1904, str. 3.
63. E. Flajšman, nav. rukopis, 3. Ime arhitekte nepoznato.
64. Ivan Voler (1866-1950), graditelj. Pored zgrade sinagoge, učestvovao je u gradnji Mitrovačke gimnazije, zgrade današjeg Poljoprivrednog instituta, nekih objekata Kaznione, mnogih porodičnih kuća u Mitrovici. (podatke dao unuk Miroslav Barić, Sremska Mitrovica 1996.).
65. TORA - pet knjiga Mojsijevih, napisanih rukom na koži, koja je namotana na dve drvene drške. Tora se u sinagogi čita na stolu postavljenom na uzvišenju (bimi), a čuva se u svetom ormaru (aron-

hakodešu), obučena u ukrašenu somotsku navlaku (meil). Za čitanje Tore postoje strogo određeni propisi. (P. Šosberger, Osnovni pojmovi, 10-12). - Prevod teksta sa fasade mitrovačke sinagoge Pavle Šoseberger, Novi Sad 1997.

66. E. Flajšman, nav. rukopis, 3-4.
67. Pismo Emilije Pavković (unuke Vilhelma Brajera), Sidnej 22. 7. 1997.
68. Praznični običaji jugoslovenskih Jevreja, nav. delo, 30-39; P. Šosberger, *Osnovni pojmovi,* 23.
69. MINJAN - grupa od deset muškaraca starijih od trinaest godina, bez kojih se ne može održati skupna molitva.
70. KADIŠ - žalobna molitva koja se čita na sahranama, na godišnjici smrti, prilikom posete grobovima roditelja ili rođaka. Ovu molitvu čita najstariji sin ili neko od muških potomaka.
71. Objašnjenje termina iz jevrejske religije i običaja P. Šosberger, *Osnovni pojmovi...*
72. Mitrovačko javno kupatilo je bilo otvoreno od 1911. do 1926. godine Zgrada je imala pet prostorija sa kadama, bazen, tuševe, saunu. (Lj. Radulovački, Snabdevanje Sremske Mitrovice vodom nekad i sad, Sunčani sat 2, Sremska Mitrovica 1992, 139.)
73. E.Flajšman, nav. rukopis, 4.
74. RABIN- verski starešina jevrejske opštine u nekom mestu, koji je završio potrebne visoke škole i stekao znanje iz teologije, judaistike i dr.
75. A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas,* knj. III, Zagreb 1909, 822-823.
76. Izveštaj Kraljevske male realne gimnazije za godinu 1910/11, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. 913.
77. "Srbija", 19. mart 1920.
78. KANTOR - sveštено lice, muzički obrazovano i sa završenom verskom školom, čija je obaveza da bogosluženje proprati dostojnom muzikom; PREDMOLITELJ - sveštено lice nižeg ranga koje vodi liturgiju, čita Toru, drži časove veronauke.
79. ŠAKTER - školovani ritualni koljač goveda i živine. - MOEL - verski obrazovano lice osposobljeno za izvršavanje ritualnog obrezivanja muške dece, osmog dana po rođenju.
80. E. Flajšman, nav. rukopis, 7.
81. Isto; Videti i: Jevrejski narodni kalendar, Beograd 1937/38. i 1939/40.
82. Vajsberg Herman, izraelićanski kantor, predaje izraelit. veronauk, Mojsijevaca ukupno 5. (Izveštaj Državne realne gimnazije Kralja Petra I Velikog Oslobodioca, godina 1930/31, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. 918.

83. E. Flajšman, nav. rukopis, 7.
84. Matične knjige Jevrejske veroispovedne opštine, Matična služba Opštine Sremska Mitrovica.
85. GABAJI - predstojnici hrama, koji u sinagogi sede na počasnim mestima, pored kantora. Dok kantor čita Toru, oni povlače pokazivač (jad) ispod teksta, zatim pomažu službenicima sinagoge na velike praznike i sl.
86. Gruntovni izvod br. 6370/96, Sremska Mitrovica.
87. E. Milošević, Tragom skulptora Milorada Jovanovića, Rad vojvođanskih muzeja 27, Novi Sad 1981, 211.
88. KOHANITI - potomci prvosveštenika iz porodice Kohena; LEVITI - potomci plemena Levija. Dužnost Levita je bila da u hramu peru ruke Kohanitima.
89. Jevrejski almanah, Vršac 1927/28.
90. Spomenike na jevrejskom groblju popisala Jovanka Dražić 1992/93.
91. Matične knjige Jevrejske veroispovedne opštine, Matična služba Opštine Sremska Mitrovica.
92. E. Flajšman, nav. rukopis, 13.
93. N. Popović, nav. delo, 136. - "Tokom vremena prvobitno skupno boravište u Sremskoj Mitrovici preseljeno je u Lazarevac, a potom u Kuršumlijsku Banju".
94. "Srem", 17. maj 1940, "60 jevrejskih izbeglica u Mitrovici".
95. P. Milošević, D. Vuletić, B. Čekerinac, R. Prica, *Sremskomitrovačka hronika,* Novi Sad 1987, 228.
96. Izjava Marije Strmate od 29. 7. 1945, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. kopije 949.
97. Izjava Radoslava Brezinšeka, 13. 8. 1945, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. kopije 750.
98. Izjava dr Slavka Kiršnera od 26. 9. 1945, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. kopije 944.
99. Izjava Nadežde Mrđenov od 23. 7. 1945, Muzej Srema, Sremska Mitrovica, inv. br. kopije 753; Sećanja Anice Mihajlović, rođ. Brajer, Beograd 31. 5. 1989.
100. Izjava Marije Milošević od 10. 5. 1982, Muzej Srema, inv. br. 121.
101. Muzej Vojvodine, AO, 7775. - Franjo Brindl, Petar Gvozdić i drugi ustaški zločinci osuđeni su na smrt 1946. godine.
102. Izjava Roze David, Beograd 25. 11. 1987, Muzej Srema, inv. br. 265.
103. *Sremskomitrovačka hronika,* 233.
104. Izjava Josipa Morgenšterna, Sremska Mitrovica, 25. 5. 1990.
105. *Sremskomitrovačka hronika,* 234.
106. Izjava dr Slavka Kiršnera od 26. 9. 1945.
107. *Sremskomitrovačka hronika,* 251.
108. Isto, 173, 174, 321.

109. Isto, 139, 175, 321, 325.
110. Izjava Anice Mihajlović, 1989.
111. E. Flajšman, nav. rukopis, 13.
112. Isto, 14.
113. Istorijski arhiv "Srem", Sremska Mitrovica.
114. ALIJA - uspon; odlazak u Izrael kao useljenik. - Od 1948. godine iseljavanje se odvijalo u više etapa. Mitrovački Jevreji su otišli u prvoj (od decembra 1948. do januara 1949. godine) i drugoj (od aprila do jula 1949. godine) aliji.
115. "Bilten" br. 2-3, Udruženje Jevreja Jugoslavije, Tel Aviv 1990.
116. Spisak žrtava preuzet, uz neke ispravke i dopune, iz knjige *Sremskomitrovačka hronika* (Grupa autora, Novi Sad, 1987), koji je sačinila Olivera Delić, na osnovu dostupne istorijske građe. Greške i propusti su mogući.

Summary

THE JEWISH COMMUNITY IN MITROVICA

This book presents a short history of Jews in Sremska Mitrovica, from the last decades of 19th century, when they settled here in a larger number, until 1941/42, when almost all of them disappeared in nazi camps.

The Jewish community in Mitrovica was never large (census never registered more than a few hundred members), but it left its mark on the history of the town. It is assumed that there was an insignificant number of Jews here in antiquity, in Roman Sirmium, and then, through the middle ages, up to the time of Turkish rule in the second half of 16th century. Being at the intersection of important trade routes, Mitrovica was always likely to be interesting for Jewish merchants.

In archive documents, the first permanently settled Jew is recorded only in the second half of 18th century, when the town was part of the Habsburg monarchy. He was a merchant, called David Lövi (1780). The next recorded Jew in Mitrovica was Bernhard Lichtenstein (1827), the renter of the silk factory, and one of the wealthier donators to the erection of the hospital in Mitrovica. Since 1745 up to the seventies of 19th century, Mitrovica was part of the Austrian Military Border, where the laws relating to the settlement and the rights of Jews were particularly strict. For this reason, they had to fight for survival and for privileges, in this way coming into conflict with the authorities and local merchants. In Srem, they were mainly peddlers, traveling salesmen, and later, they traded leather, cloth, tobacco, wheat, and wine.

In 1867, in Hungary, the Law on the Emancipation of Jews was issued, by which the Jews officially gained the right

to settle freely, to engage in all professions, to own real estate, etc. In Military Border and in Mitrovica, the changes took place somewhat later, and especially in 1881, when Mitrovica was proclaimed an autonomous town community, and when its sudden development as a trade, craft, and industrial centre began.

This was the time when Jews started immigrating to this town from Poland, Bohemia, Slovakia, Hungary, as well as from Slavonia (Croatia), and some places in Srem and Bačka (Vojvodina). They all belonged to the European Ashkenazi group, and the oldest recorded names are: Kohn, Kaiser, Hirth, Friedman, Wiegenfeld, Fischer, Pesing, Schwitzer, Fillinger, Deutsch, Kraus, Rothmüller, Alt, Fleischman, Hubert, Förstner, Morgenstern, Neumann...

Probably because of their small number, the Jews in Mitrovica never had their own town area or street, nor were they a restricted group. They participated in the town life according to their professions - most of them merchants, some were craftsmen, and in 20th century, more of them got an education, among them were lawyers, engineers, pharmacists, doctors, and clerks. This book includes the names and professions of all the Jews recorded in the archive material, although this was not completely preserved.

One of the rare testimoinies that Jews ever lived here is a small graveyard, founded in 1874. There are about sixty preserved gravestones on which the names of the deceased are mostly legible. A list of the names is included in the book. Since there are no Jews left in Mitrovica today, the town council takes care of the graveyard, although the graves are becoming more and more decayed.

Through the exceptional efforts of the merchant Josef Fleischman, a synagogue was built in 1904, but it was destroyed to its foundations at the beginning of the Second World War. Several photographs of this beautiful temple are preserved. The first rabbi was Dr Herman Gärtner, and the last to serve before the war in 1941 was cantor Herman Weissberg.

The wealthier and more educated members of the Jewish community were always elected for important duties in the Jewish religious community. The most eminent were Josef Fleischman, Slavko Kiršner, Sigmund Baum, Samuel Steiner, Siegfried Lövy, Bela Kraus... The Zionist society which gathered the youth, was particularly active in the years after the First World War. Through the activity of the Zionist youth organisation, the Haluk movement became known, and so, in 1921, Julius Pollak and Benjamin Förstner enlisted to go to Israel, where they worked for a few years. The other societies which the Jews formed in Mitrovica were the Women's Volunteer Society and the Women's Sports Society "Hazena".

Lacking other documentation, we have used gymnasium school books as a historic source, since at least one child from each of the Jewish families attended this school. Basic data about the parents are given beside the names of the pupils, which helped the completion of the list of the Jews from Mitrovica, according to profession.

The Second World War did not spare Sremska Mitrovica - over eight hundred citizens lost their lives, ninety of which were Jews. From the first days of the occupation, the Jews were outlawed, taken to forced labor, arrested and mistreated, and were deprived of their property. By the summer of 1942, they were all taken to the concentration camps of Jasenovac and Auschwitz, or were imprisoned. A very small number managed to escape the mass arrests.

After the war, the following people returned to the town: Josef Morgenstern from Jasenovac; Josefina and Mirjam Weiss from Auschwitz; Eduard Fleischman and Simon Morgenstern from prison in Germany; Aleksandar, Olga and Josipa Kremer, Julius, Berta, Lea and Rahela Pollak and Slavko Kiršner returned from emigration. The attempt to restore the Jewish community in Sremska Mitrovica failed. All the people mentioned, except Slavko Kiršner, in 1948/49. emigrated to Israel, where most of the descendants of the Jews from Mitrovica live today.

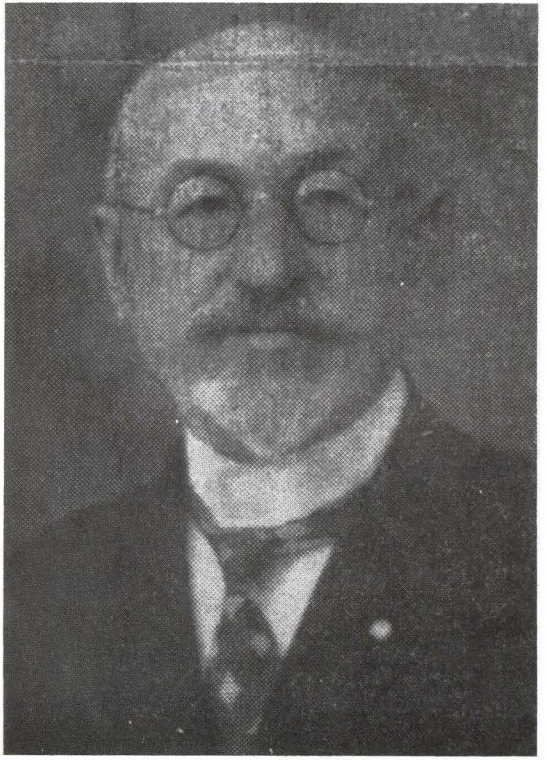
Beleška o autoru

Jovanka Dražić je rođena 1952. godine u Beogradu. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu - grupa za etnologiju. Objavljivala je radove u stručnim časopisima. Radi kao kustos u Muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici.

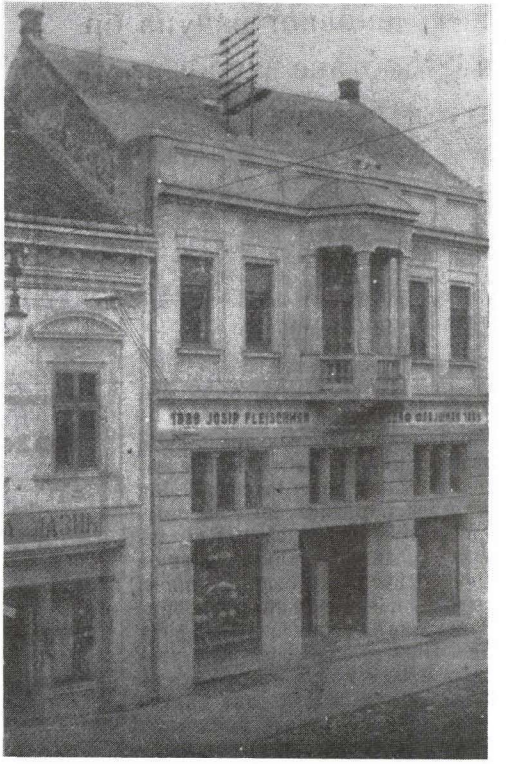
ILUSTRACIJE

Mitrovačka sinagoga (1904 - 1942)

Josip Flajšman (1939)

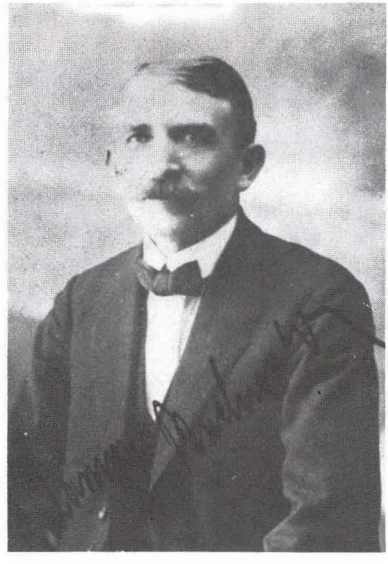
Kuća i radnja porodice Flajšman

Tereza i Vilhelm Brajer

Maks Rozenberg

Salamon Buhvald

Mandika i Bene Ferstner

Mira Frajnd

Sarina i Leo Frajnd

Johana Gros i Živko Subić

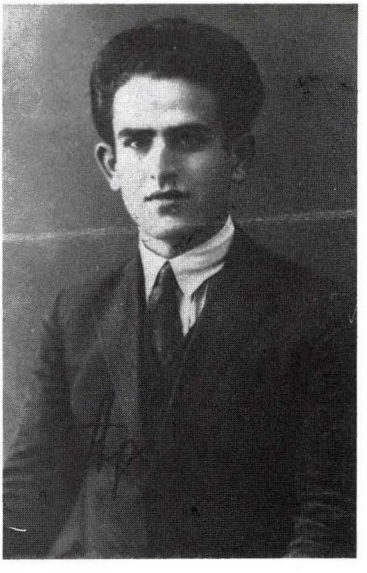
Terezija Rotmiler

Elvira Gros - Đajić

Regina Gros - Mirosavljević

Adolf Gros

David, Zlatko, Ervin i Fani Ferstner

Igračice Mitrovačke "Hazene" (označene brojevima), u Zemunu 1921. godine

Pečat Jevrejske opštine u Mitrovici

Pečat Kotarskog rabinata

Jevrejsko groblje u Sremskoj Mitrovici (1997)

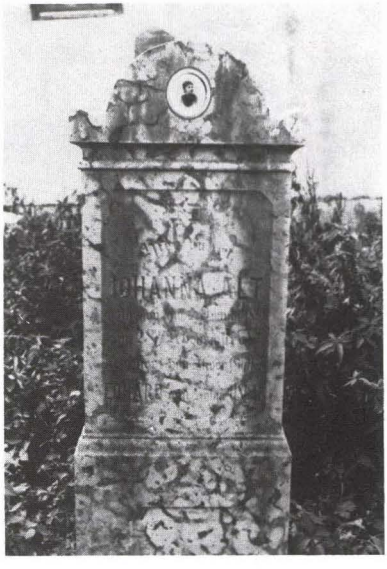
Nadgrobni spomenik
Davidu Konu

Spomenik Lazaru Fišeru

Spomenik
Eduardu Filingeru

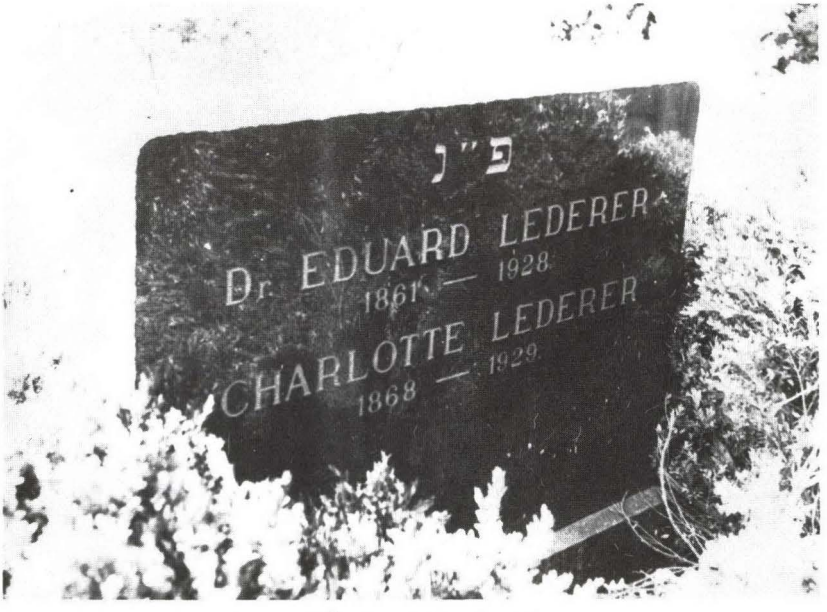
Spomenik
Johani Alt

Nadgrobni spomenik
Eduardu Altu

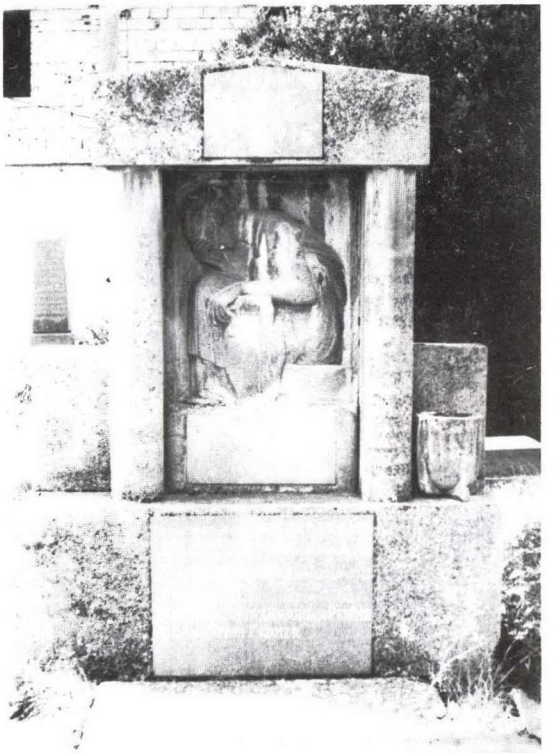
Spomenik
Benjaminu Flajšmanu

Spomenik Šarloti i Eduardu Ledereru

Grobnica porodice Rozenberg

Grobnica porodice Pesing

Spomenik rabinu
dr Hermanu Gertneru

Spomenik inž. Juliju Konu

Mira Kraus

Ervin Frankfurter

Leo Vajs

Vladimir Kiršner

Велико стовариште сваковрсног

СОБНОГ НАМЕШТАЈА

из тврдог дрвета и усавршене властите израде.
Надаље уредског и тапетарског намештаја,

колица и кревета

за децу и т. д.

Уз најјефтиније установљену цену код

ХЕРМАН ПЕСИНГИ СИН

творница покућства и тапетарска радионица

Срем. Митровица, Планинска ул. бр. 9-11.

860. Телефон бр. 12. 11—30

Oglas trgovca Pesinga u listu "Srbija" 1921.

ВЕЛИКИ ИЗБОР - НИСКЕ ЦЕНЕ

Кофера у свим величинама
Мушема за стол (Wihsleinvand)
Тепиха u raznim vrstama
Nogometnih lopti i t. d.

REKLAMNE CENE.

Josif Fleišman - Sr. Mitrovica.

1—2

Oglas trgovca Flajšmana u listu "Srem" 1939.

Krojački salon.

Čast mi je slavnom občinstvu grada Mitrovice i okolice javiti, da sam u moju

konfekcijonalnu trgovinu muške i ženske robe

otvorio i

Krojački salon

u kojem se izradjuju odiela za **gospodu** i **dječake po mjeri,** i to po **najukusnijem** i **najmodernijem kroju.**

Da ovaj **krojački salon** usavršim prema današnjim **najmodernijim zahtievima,** nisam žalio troška dati izobraziti vještog krojača u prvoj evropskoj **krojačkoj akademiji** u Draždjanima (Dresden), koji je ovaj tečaj s izvrstnim uspjehom svršio.

U mom **krojačkom salonu** imade na zalihi za dojduću sezonu, t. j. **jesen** i **zimu**

najfinijih i najmodernijih štofova

iz prvih **tu-** i **inozemskih tvornica,** t. j.

pravi englezki najfiniji i najmoderniji štofovi.

Nastojati ću cienjene mušterije kako sa umjerenim cienama tako i sa dobr om izradbom podpuno zadovoljiti, pak se za što brojnije **naručbe** najtoplije preporučujem.

Čast mi je ujedno cienjeno občinstvo upozoriti na moju dosadanju trgovinu

gotove robe.

Za **jesen** i **zimu** nabavio sam

veliki izbor odiela za gospodu i dječake

nadalje

za gospodje i djevojke najmodernije ogrtače, jakne i t. d. i paletote.

Izbor sam ovaj tako udesio, da ću moći štovane mušterije s najboljom kakvoćom robe i najsolidnijim cienama poslužiti i njihovim željama udovoljiti. S toga se ponovno preporučujem za što brojnije naručbe, koje će biti brzo i najsavjestnije obavljene.

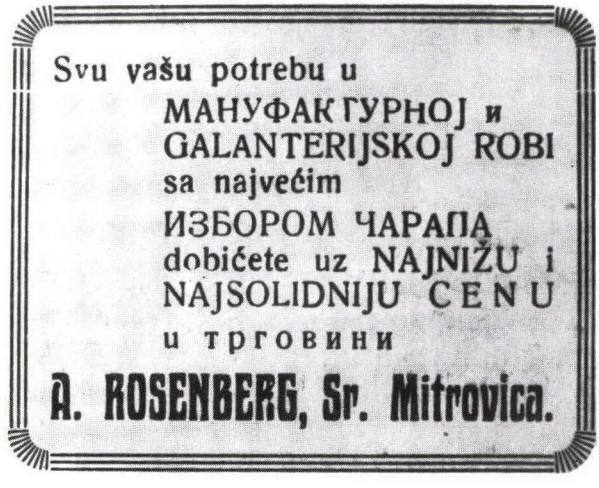
S veleštovanjem

JAKOB BRAUN,

posjednik konfekcijonalne trgovine i krojačkog salona u Mitrovici.

Izdavatelj i odgovorni urednik: Nikola Degan,

Oglas Jakoba Brauna, list "Hrvatski branik" 1905.

Svu vašu potrebu u

MANUFAKTURNOJ i

GALANTERIJSKOJ ROBI

sa najvećim

IZBOROM ČARAPA

dobićete uz NAJNIŽU i

NAJSOLIDNIJU CENU

u trgovini

A. ROSENBERG, Sr. Mitrovica.

Oglas trgovca Rozenberga, list "Srem" 1939.

S A D R Ž A J

PREDGOVOR 3
UVOD 5
DOSELJAVANJE I ŽIVOT JEVREJA U MITROVICI U DRUGOJ POLOVINI XIX I PRVOJ POLOVINI XX VEKA 9
Zanimanja mitrovačkih Jevreja 12
Spisak mitrovačkih Jevreja prema zanimanjima 15
Istaknuti članovi mitrovačke jevrejske zajednice 20
Cionistička organizacija 23
Jevrejsko žensko dobrotvorno društvo 25
Jevreji - učenici Mitrovačke gimnazije 26
Učenice ženske škole 29
Sportska sekcija "Hazena" 30
MITROVAČKA SINAGOGA 33
Sveštenici 36
JEVREJSKO GROBLJE 41
OKUPACIJA I STRADANJE MITROVAČKIH JEVREJA U DRUGOM SVETSKOM RATU 47
Rušenje sinagoge 48
Pljačkanje Jevreja i teranje na prinudni rad 48
Hapšenja i deportacija u logore 51
Povratak preživelih Jevreja i iseljavanje u Izrael 53
JEVREJI - ŽRTVE RATA 1941-1945 59
NAPOMENE 64
SUMMARY
THE JEWISH COMMUNITY IN MITROVICA 71
Beleška o autoru 75
ILUSTRACIJE 77

Štampa:
DD "Grafosrem" Šid

Tehnički urednik:
Mirko Berkeš

Tiraž: 700

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

930.85 (497.113 Sremska Mitrovica=924)

ДРАЖИЋ, Јованка
Jevreji u Mitrovici / Jovanka Dražić ; [prevod rezimea Ana Vasić ; fotografije Nemanja Maksić] . - Sremska Mitrovica : Kulturno-prosvetna zajednica Sremske Mitrovice, 1998 (Šid : Grafosrem) . - 75 str. : ilustr. ; 25 cm.

Titaž 700. - Napomene: str. 64-70. - Summary.

a) Јевреји - Културна историја - Сремска Митровица

0

Jovanka Dražić, "Juden in Mitrovica", Sremska Mitrovica, 1998

Deutsche Zusammenfassung

Sremska Mitrovica/Mitrowitz ist heute eine Bezirksstadt in der serbischen autonomen Provinz Wojwodina, am Fluß Save gelegen, ca. 70 km nordwestlich von Beograd/Belgrad entfernt. Die wichtigste Ortschaft in Srem/Syrmien, seitdem Zemun/Semlin ein Stadtteil von Beograd geworden ist. Unter dem Namen Sirmium bedeutende Provinzhauptstadt des Römischen Reiches, im Mittelalter Bischofssitz und unter dem späteren Namen Civitas Sancti Demetrei Knotenpunkt und Handelszentrum auf dem Weg von Wien und Budapest nach Konstantinopel. Unter der türkischen Herrschaft vom Anfang des 16. bis Anfang des 18. Jahrhunderts lebhafte Handelsstadt, danach bis 1871 Garnisonstadt innerhalb der österreichischen Militärgrenze (Stabssitz des Peterwardeiner Regimentes). Erst nach der Auflösung der Militärgrenze begann sich die Ortschaft frei zu entwickeln, begünstigt durch die Grenznähe zu Serbien.

Mit diesen neuen Lebensumständen begann auch die Prosperität der jüdischen Gemeinde in Sremska Mitrovica. Während sich Juden schon seit dem 1. Jahrhundert vereinzelt oder in kleinen Gruppen in Sremska Mitrovica aufhielten, erlaubten ihnen erst die ungarischen Toleranzgesetze von 1867 und die Entmilitarisierung der Grenze die Bildung größerer Gemeinden auch in dieser Gegend. Die Phase des Aufschwungs dauerte leider nur etwa zwei Generationen lang - bis zur radikalen Wende nach der Okkupation Jugoslawiens durch die deutsche Armee 1941.

Der erste in den Archiven nachweisbare und namentlich bekannte Jude mit Daueraufenthalt in Sremska Mitrovica war der Kaufmann David Lövi, der in einem Einwohnerverzeichnis aus (ca.) 1780 aufscheint. Der zweite jüdische Name in den Archiven der Stadt ist Bernhard Lichtenstein, Seidenkontrahent und Wohltäter, der in den Dokumenten aus 1823 und 1827 erwähnt wird.

In den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts siedeln sich hier die Familien Buchbinder, Fischer, Wi(e)genfeld, Kaiser, Kohn, Schreiber, Kraus, Menzl, Breiner, Hirt und weitere an. Alle gehörten der mitteleuropäischen Gruppe der Aschkenasim an und kamen vorwiegend aus den ungarischen Städten (Kaposvar, Mohacs, Novi Sad/Ujvidek/Neusatz, Subotica/Sobotka/ Mariateresienopel usw.) und den Ortschaften aus der näheren Umgebung, wo es, wegen günstigerer Bedingungen, schon früher jüdische Gemeinden gegeben hat. Über das Verhältnis zu der einheimischen (meist serbischen) Bevölkerung geben die Protokolle der Gemeindesitzungen Auskunft, wie am Beispiel der Frage der Mitgliedschaft in der Stadtbücherei: während man 1870 von einer Aufnahme noch Abstand genommen hat, fiel 1893 die Entscheidung eindeutig positiv aus.

Die Einwohnerzahl in Sremska Mitrovica verdoppelte sich in den letzten 30 Jahren des 19. Jahrhunderts - von ca. 6.000 um 1870 auf 11.512 im Jahre 1902. Die jüdische Gemeinde zählte Anfang des 20. Jahrhunderts über 200 Mitglieder, später pendelte sich die Zahl bei 100 bis 150 ein.

In den letzten 30 Jahren des 19. Jahrhunderts siedelten sich folgende jüdische Familien an: Fri(e)dmann, Goldschmi(d)t, Pesing, Deutsch, Mandl, Alt, Fleischmann, Morgenstern, Förstner, Rotmiller, Freind, Fillinger, Lederer, Schwitzer, Rosenberg, Buchwald, Neumann (Mitglieder dieser Familien blieben meistens sesshaft bis zum 2. Weltkrieg) und andere, die hier nur vorübergehend lebten. Anfang des 20. Jhs. kamen noch einige Familien dazu (Weiss, Adler, Breier, Ressler, Hubert, Gross, Levi, Gärtner, Skalicki, Kowatsch, Polak und andere), die wiederum nicht sesshaft geworden sind.

(Auf Seite 12: Mitgliederzahl der jüdischen Gemeinde in Sremska Mitrovica 1900-1940)

Da Mitrovica in erster Linie als Grenzort (bis 1918) und als Verkehrsknotenpunkt seine Bedeutung hatte, war die Zahl der Kaufleute in der Stadt überdurchschnittlich groß. Das spiegelt sich auch im Berufsprofil der jüdischen Bevölkerung wieder (siehe Namensverzeichnis auf den Seiten 15-19: Kaufleute 69 Personen, Handwerker 18, Beamte 9, Anwälte 5, Ärzte 5, Apotheker 4, Ingenieure 4, Chemiker 1, Hoteliers 1, Reeder 1, Geldwechsler 1).
Die bekanntesten Vorsteher der Gemeinde waren der Kaufmann Josip Flajšman (Josef Fleischmann - für deutsche Namen war nach 1918 immer häufiger auch in den Urkunden die phonetische Schreibweise üblich) und der Anwalt Dr. Slavko Kiršner (Kürschner). Flajšman war auch ab 1920 Präsident des neugegründeten Zionistischen Vereines der Stadt, nachdem dieser 1906 gegründete Verein im 1. Weltkrieg aufgelöst worden war. Der Sohn von Josip Flajšman, Eduard, war nach eigener Auskunft Mitglied des Vereins der jungen Zionisten "Makabäer", die Frau von Josef Flajšman, Janka, war die erste Präsidentin des Freiwilligen Frauenvereins, einer wohltätigen Organisation der jüdischen Oberschicht der Stadt.
Eigene Schulen für Juden hat es in Mitrovica nicht gegeben, aber Hebräisch und jüdischer Religionsunterricht waren im Schulwesen integriert. Eine größere Anzahl jüdischer Schüler im Gymnasium der Stadt ist in den Schuljahren 1910/11 (Namensliste auf der Seite 27) und 1940/41 (Seite 28) verzeichnet. Auch in den Jahresberichten der Mädchenschulen kommen die Familiennamen der jüdischen Mitbürger vor. (Die Mädchen waren auch innerhalb der zionistischen Jugendorganisation "Makabäer" aktiv: die Sportsektion "Hazena" hatte in den 20er Jahren einen regional sehr erfolgreichen Handballklub - Namensliste der Spielerinnen auf Seite 30).
Die einzige Synagoge in der Geschichte der Stadt wurde 1905 errichtet - und in den Jahren 1941 und 1942 bis auf die Grundmauern zerstört. Sie war nach dem aschkenasischen Ritus und nach orthodoxen Regeln errichtet. Heute steht an dieser Stelle ein privates Haus (die Adresse: Ulica Svetog Save 7). In der gleichen Straße befand sich bereits Ende des 19. Jahrhunderts ein jüdisches Gebetshaus. 1892 ließ sich auch der erste Rabbi in Mitrovica nieder - Jakob Mogan - der gleichzeitig hier auch die erste private Handelsakademie eröffnete (vorher war er vier Jahre in diesen beiden Funktionen in Brod an der Save tätig). Der erste Rabbi in der neuen Synagoge war Dr. Hermann Gärtner, sein Nachfolger kurze Zeit Hirsch Lebowitz. Nach dem 1. Weltkrieg wurde die Stelle nicht mehr besetzt. Der erste bekannte Kantor der jüdischen Gemeinde in Sremska Mitrovica war um 1880 Wolf Kleinwald, sein Nachfolger 1883-1899 war Salamon Reismann. Weiters übten diese Funktion Salamon Schwarz, Leopold Weissberg (Belogorski), Mozes Djalovski und Hermann Weissberg (Gerson Belogorski) aus.
Der jüdische Friedhof von Sremska Mitrovica wurde 1874 errichtet, trotzt noch immer dem Zahn der Zeit und ist heute der einzige Beweis, daß es hier einmal eine jüdische Gemeinde gegeben hat. Er befindet sich am westlichen Stadtrand am linken Saveufer (die Adresse: Bosutski put 78). Er gehört der Gemeinde, die ihn allerdings im Grundbuch als "Verlassener Friedhof" führt. Es besteht ein Plan, den Friedhof unter Denkmalschutz zu stellen. Erhalten sind ca. 60 ganze und ca. 20 beschädigte und nicht mehr identifizierbare Grabsteine und Familiengräber. Die ältesten lesbaren Angaben betreffen David Kohn (1822-1875).
(Die 15 erhaltenen Grabsteine aus dem 19. Jahrhundert sind auf der Seite 43 verzeichnet; 30 weitere Namen, von denen keine Grabsteine vorhanden sind, befinden sich auf der Seite 44 und stammen aus dem Sterbebuch der Gemeinde für den Zeitabschnitt von 1874 bis1902; die 44 Grabsteine aus dem 20. Jahrhundert, bis 1940, sind auf den Seiten 44-46 verzeichnet). Die Opfer des NS-Terrors liegen nur sporadisch hier begraben bzw. ihre Namen wurden auf einigen Familiengräbern dazugeschrieben.

Nach offiziellen Angaben gab es im 2. Weltkrieg in Mitrovica insgesamt ca. 800 Todesopfer, davon etwas mehr als 80 Juden (nach der Volkszählung 1939/40 lebten hier 116 Juden). Im Februar 1940 wurde die Stadt vom Innenministerium zu einer der Sammelstellen für jüdische Flüchtlinge aus Polen und der Tschechoslowakei, die nach Palästina wollten, erklärt. Mit dem Beginn des Krieges und der deutschen Besatzung in Jugoslawien wurde die Lage der Juden immer kritischer. Bereits im April 1941 gab es die ersten Plünderungen in der Synagoge, im Laufe des Jahres 1942 wurde sie zur Gänze zerstört. Plünderungen gab es auch in den jüdischen Geschäften und Privathäusern. Die lokale Verwaltung (Kroatische Faschisten) zwangen alle Juden zu schwerer Arbeit, vereinzelt gab es auch Mißhandlungen.

Die ersten Juden (und Serben) wurden bereits im Juni 1941 in das kroatische KZ in Koprivnica, dann Gospić und Jadovno deportiert, was die meisten von ihnen nicht überlebten. Die wenigen Überlebenden, sowie einige, die später verhaftet wurden, kamen in das KZ Jasenovac, wo sich die weitere Spur verliert. Einige wenige jüdische Familien aus Mitrovica (Polak, Kremer und Kiršner z.B.) konnten sich in kleineren Ortschaften in Serbien verstecken. Der letzte Vorsteher der jüdischen Gemeinde, Friderik David, flüchtete mit der Familie in die Wälder von Fruška Gora, wo er sich den Partisanen angeschlossen hat. Emil Skalicki wurde von den kroatischen Ustascha zusammen mit den anderen Jungkommunisten aus Mitrovica nach Vukovar verschleppt und zusammen mit 70 weiteren Aktivisten erschossen.

Im Sommer 1942 wurden dann auch die übrigen Juden von Mitrovica deportiert, hauptsächlich nach Auschwitz oder nach Jasenovac. Etwa 20 von ihnen überlebten den Krieg, 13 kamen zuerst zurück in ihre Heimatstadt (Namens- verzeichnis auf Seite 54). Nach der Gründung des Staates Israel 1948 haben die meisten beschlossen auszuwandern. Eine Zeitlang blieben sie alle noch im Kontakt über den Verein der Juden Jugoslawiens in Israel. In Mitrovica blieb nur der Rechtsanwalt Dr. Slavko Kiršner (später Beamter im Handelsministerium in Belgrad) und ein paar Familien, die sich erst nach dem Krieg hier niedergelassen haben.

(Übersetzung/Kontaktstelle: Mag. Vladimir Dražić, Felberstraße 58/29, A-1150 Wien.
Über die Präsentation des Buches wurde kurz im offiziellen Organ der israelitischen Kultusgemeinde Wien "Die Gemeinde", Nr. 516 vom Feber 2001, berichtet).